

’L calënder y ’l Ladiner-Verein.

Z̄ën ie-l ’l tèrzo jëde, che ’l calënder vën dat òra. Ciuldí daš̄ëis-a òra ’n calënder per gherdëina? damanda šaldi. O, farëis-a bën de bon afari limpöa, ’l ie ’mpò bën-de-bò ciër, diš̄-i pò mò. O d’autri diš̄ inò, che faš̄óns per i cuntè ’n valguna filastòches a chëi de Gherdëina.

’L vadagni se faš̄óns danz mè da cumedón ite; y cula filastòches! pu chëles mussóns mëter ite, še no n’el cumprëssa deguni.

D’autri n-ie-l che se-la riš, can ch’i vëiga ’n tèl calënder, i cujenëssa giën. Pazienza! G̅ënt che cujona giën ie-l dagnëura stat y sarà-l for. N-ie-pa al incontra ’nce šaldi, che sà cie che ’l calënder uel y che vëiga giën, che ’l vën dat òra.

’L calënder uel dant al dut ve fè mantenì nòš̄ linguagio. Böle dan 50 añi ie-l sta ’n profèsser ch’à dit y scrit che nòsta rusnèda mòr tòš̄ òra. La ie mò for y resterà mò giut, mè-drë che nëus Ladíns ulōns. Ma ulëi messóns. N-ie ’nce de chëi che se dëuda a rusnè ladín, sibe fedóm o fašán, badiòt o gherdëina. Š’i se dëuda dela lingua ch’i à ’mparà da si oma, messëss-i bën ’nce se daudè de si oma! Y de tèi fos bën de stlöt fións! I miena de vöster plu da segnëur, š’i reš̄ona tudësc. Y cie tudësc! danz puec da segnëur! Justa chëi che sà bën tudësc y mò d’autra lingues, tën cont del linguagio ladín y ’l reš̄ona giën. Y chi che uel vöster ’n drë’ Ladín, che uel desmustrè che ’l à patriotismo, dëssa fè dò chëš̄ esèmpio y no se daudè de si linguagio.

Mò plu! J mutóns dëssa y muëssa ’mparè te scòla per ladín. N’ autra lingua ne ’ntënd-i nia, can ch’i scumëncia a g̅i a scòla. Cò che la ie al dí da ’ncuei te vèl scòles, pò-η dì, ch’i ’mpèra a lieg̅er per tudësc y ne ’ntënt nia cie ch’i lieč. Drë’ tan ’mpère a lieg̅er chinöš o arabiš. Y ie-l-pa da se fè marueia pò, š’i lieč mèl, a ne savëi nia, cie ch’i lieč? Per chël vëgn-el dat òra na bíbia per gherdëina z̄ën. Iló pò-i lieg̅er ch’i ’ntënt dut, pò lieg̅-i ’nce cun plu ueia y ’mpèra a lieg̅er drët. Y pò ’mpèr-i ’nce plu saurí a lieg̅er vèl d’ auter.

Ciuldí-pa ’mparè gherdëina, dirëis. Cula lingua se muda ’nce ’l carater dela g̅ënt, se muda duta la maniera de viver de ’n pòpul. Y nëus de Gherdëina n’ on deguna gauš̄a de mudè. Nòš pèreš y nëineš à for cuntenì la rusnèda de Gherdëina, y nëus pudón ’ncuei avëi supèrbia a vöster de Gherdëina. Ulá ie-l-pa ’n tèl

pitl pòpul te na valèda zënza de gran zitèjes, che sibe revà tan inánt, ch'èbe tan de böla manieres che te Gherdëina, che s'en stèbe tan bën? Y la gauša ie, che i vödli de Gherdëina fòva de vöri Gherdëines, no möz tudësc y möz Gherdëina, šiche chëi de Gherdëina, che uel zën vöster tudëš. Nòsta lingua ie 'n gran vantagio. Nëus 'mparón talián, franzëus, spagnòl y 'nce latín mò 'n tan saurí che 'n tudësc; y 'nce tudëš 'mparóns plu saurí y mieč che 'n Talián. Tanč de Gherdëina n-ie-l-pa t' Italia, te Franzia, te Spagna, y dlonc tela gran zitèjes ch'i vif da segnëures! y tanč n-ie-l-pa da Ciastöl o da Lajón!? deguni pò-ŋ dì. Y še nëus de Gherdëina deventessàn tudëš, ne 'mparessàns ënche no plu tan saurí i autri linguagi y n'en pudëss-el plu gi tanč de-möz a fè afari.

Chësta ie la 'ntenzión del calënder: de ve fè tenì cont de nòsta lingua, de ve-la 'nsegnë inò! ši, 'nsegnë, che n-ie šaldi che ne 'ntënt nia plu paròles, che nòš pèreš adurvòva pò-vöster ugni dí. Y aciò che 'mparëis inò chesta vödla paròles, à dat ite bèra Franzl da Lenèrt doi stòries cun 'n grum de tèl vödla paròles.

— — —

Ma no mè 'l calënder se pròva zën da 'n trëi añ 'nca de cialè de nòsta lingua y de nòsta pitla nazión. Zöche 'n tòc plu de 'mpurtanza ie-l deventà chest añ. Ladíns, ch'ie a Dispruc, s'à metù adúm y à fat 'l

Ladiner-Verein.

'L Ladiner-Verein uel dant al dut tení adúm i Ladíns del Tirol, aciò ch'i ne vëgne zapèi sot danter Tudëš y Taliani. 'L uel purvè de cunservè la lingua ladina y dà-pa òra libri o plu tèrt fòli ladíns. Ma 'l »Verein« pò mè laurè cun fòrza y che'l pòrte frut, še 'l n-ie šaldi le-prò, še duč tegnón adúm y laurón cul Ladiner-Verein. Y no mè cul pajë ite ugni añ chël che 'l ie da pajë, dassóns tenì pöa; messón 'nce laurè. 'L ie tan de tèl vödla stòries, che savëis vo de Gherdëina y vo autri Ladíns: scrisë-les su y mandë-les al Ladiner-Verein, o cuntë-les a valguni che sà da les scri su. Eis tèl vödla scritures, che ne savëis plu cie fè limpöa; mustrë-les a un che se 'ntënt òra, pò-vöster che 'l sibe vèl de 'mpurtanza per la stòria di tëmpes passèi. Y duč i Ladíns, Badiòč y Gherdëina, Fedomes y Fašáns messóns tenì adúm y laurè de-berièda. Tel calënder da chest añ ie-l 'nce 'n articul fedóm, che trata de Catarina Lanz. Y cul tëmp messóns pudëi dè òra libri o zaites, ulà che duta cater valèdes ie la-ite.

Ma, dirà i Badiòč, ce m'en va-pa a mí i Fašani o Fedómes o chëi de Gherdëina?

Duč messón tenì adúm, son danter i Tudēš y Taliani ite, y še ne tegnón adúm, saróns tòš finèi.

I Taliani mášima cuntēn for a dì, che nēus son Taliani; ma nes mancia mè la böla grazia dela cultura taliana, diš-i!

Che ne son Taliani, sà 'ncuei cun dí ugnún, ch' à studià 'm pue' de vèlc, o ch'ie mèi stat te val de Gherdēina o te n'autra valèda ladina. I Taliani 'nstēš, ch'a 'm pue' de cundizión, cò che la ḡent o la rusnèda ladina ie, y che ne uel mentì, diš, che ne son Taliani. 'L ie mè tèi Taliani, che uel mēter dut sot-sēura, che uel nes fè Taliani. 'Nfina-mèi òra de bèra Franzl da Lenèrt à-i fat 'n Talián te na zaitun. Ma plu da rì ie-l mò, ch'i ulēssa nes fè avēi la grazia dela »cultura taliana«. I nes en manda bēn for òra 'm puccia al jēde: ēiles cun 'n tlap de mutóns, che sta ca šiche la pives de 'n òrgun, dut zarèi y da ledám, vēn a petlè 'mpö de stè te ch'la »böla Italia«; ēi, che se böf via la sada sēira böle, cie ch'i s'à davagnà via per l'öna, y che va da na ustaria al' autra svajàn y riei cun ḡent; d' autri che vēn a rubè o gor mazè ḡent, šiche ta Rustlèa!

A udēi tèl ḡent mussēss-uŋ danz i giatè ueia a ch'la böla »cultura taliana«. N'ēis drē d' avēi tēma, vo Tudēš te Gherdēina y vo de Gherdēina, che ulēis vöster Tudēš, che nòsta valèda devēnte taliana.

Ma vèl d'auter ie la lingua taliana. Per chēl ch'un 'mpèra talián, n' ie-l mò Talián. — Y la lingua taliana pò-ŋ for adurvè. I Taliani, che studia, 'mpèra tudēsc, y pò giatè plaza te 'n luec talián y te 'n luec tudēsc, še bēn ch'i reš̄ona mèl tudēsc. 'N Tudēsc, che sà mè tudēsc, pò mè zapè ite te 'n pòst tudēsc, ēl à mè 'l Tirol tudēsc per ēl, 'l Talian al incontra dut 'l Tirol. Y a vöster, che nēus de Gherdēina 'mparón tan saurí talián, fóss-el da mat, a n' ulēi 'l emparè. Bèra Franzl Moroder à reš̄ón, še 'l diš ch'i mutóns dēssa 'mparè böle te scòla 'nce talian, al mancul 'mparè a lieḡer. Per chēl ne devēnt-i segúr no Taliani; justa nēus Ladíns s'on cuntenì mieč y on ž̄arà òra mieč i Taliani che i Tudēš, cialēde mè tan insú ch' i ie böle revèi sot-a Bulž̄án.

Ma per chēl che n'ulón deventè Taliani, messóns-a deventè Tudēš? No. Mò n'jēde recurdē-ve che nòš̄ antenati ie stai Ladíns y ch'i à 'mpò na miēur cultura, che ne l'èbe i Tudēš ch'udón 'ntēur ite: a Ciastöl, a Lajón, te Pustaria. Y 'l ie burt y na ingratitudine, š̄'i Tudēš, ch'ie te nòsta val, uel cujenè y dì ḡu de chēi de Gherdēina y de la val de Gherdēina. Še la n'i scusa, pò-i pu s'en ḡi; š̄'i sà massa stlöt a viver via de chēi de Gherdēina, vède a se cri da lēur 'nvalgón d'auter.

Nēus de Gherdēina, nēus Ladíns restón Ladíns. I mutóns 'mpère 'l linguagio ladín dant al dut, i 'mpère talián, pò-vöster ch'i 'l adròve 'n dí o l' auter; i 'mpère 'nce tudēsc, ma tēgne dai

Ladíns, röste Ladíns y lëure can che 'l ie cul Ladiner-Verein: duč adúm, pò laša ch'i Taliani svèje y mënte, laša ch'i Tudëš cujone; cujenè ie plu saurí che fè mieč.

'L Ladiner-Verein nen ie mè a Dispruc. 'L fès̄ 'nce grupes t'ugni valèda; 'nce te Gherdëina dëss-el deventè una o de plu grupes. Šaldi de Gherdëina n-ie-l böle le-prò. Chi che uel zapè ite, scris̄e al Ladiner-Verein a Dispruc o i pò 'nce s'anunziё pra Engel Riffeser da Dëur a Sta. Crestina o Cristl Delago de Tuene a Urtis̄ëi. N' auter an̄ šiche z̄ën pudóns avëi trëi böla grupes te Gherdëina y nen on plu drë de scri a Dispruc. A. L.

L' añ dal' èghes 1882.

'L en vif bẽn mò assè, che se recòrda di spavẽnč che fòva stai l' añ 1882. Ma per 'l plu sà ugnún mè da cuntè 'm pue' de zöche: chẽl che 'l à udù. Per via de chẽl rat-i che 'l paje la fadia a mẽter ite tlo per gherdẽina, cie che anda Madalena Linder da Fus̃erón à scrit mò 'n chẽl añ o tel prim mẽns del añ 1883; l' à scrit per talián, ma la à udù o al mancul audì cuntàn prẽs̃ dò chẽl che fòva suzedù y per chẽl pudóns i crẽier, cie che la scriš. Audide:

»Chest inviẽrn ie-l stat puecia nẽif, frẽit negún, 'l n'ie adös mèi stat 'nši. I primes dís del añ ie-l deventà na desgrazia: s'à apicà Us̃öp Moroder de Ronc. R. I. P.

De Curẽisma ie-l stat malaties de tèi pitli, che 'n muriva doi, trẽi, 'nce cater t' una cẽsa, y te de plu cẽses n-ie-l mòrt 'nce doi t' un dí.

I mẽnš de Mèi y de G̃uni fòv-el frẽit y 'l à fat plu jẽdeš la nẽif y à ruinà la siẽla a Sa. Crestina y a Urtis̃ẽi mò plu ch' a Sa. Maria.......

'L mẽns d' Agóst fòv-el sa mont da vẽnt, nẽif y frẽit; fẽn a-i fa puec defín. Chi ch' à pedù seg̃lè l' òrde chẽs̃ mẽns, 'l à fat böl y bon, ma chẽi che nen à pedù 'l seg̃lè, à messù 'l lašè cater o cin önes sot-al tẽmp.

Ai dodeš ie g̃ita Catarina Ploner da Marisán g̃a mulín da Pascuèl y ie sautèda te ruf; la ie revèda fin òra 'n Grèva; la fòva òra de cervöl. R. I. P.

Ai 14 à-l scumenciá a pluvẽi, che i ruves cheršòva y che chẽl che fòva pra ruf, tumòva dut te ruf: leniám, saš y tiẽra. Ai 15, la gran Sa. Maria, ies-i unii 'ntan la perdica a priẽ che g̃ẽnt vède òra mulín da Còi a trapinè y pò prẽs̃ dò ie tumà ite la cẽsa tel' èga, cun doi persones dedite: 'l patròn de cẽsa y Giuvani da Ulẽta. Chẽs̃ g̃iva dò l'ega òra cui braces spanèi, ma deguni ne pudòva y g̃udè, šaldi g̃ẽnt bradlòva dal spavẽnt; 'l ie ruà 'nfin òra 'n plan de St. Antòne. Just ala medöma ẽura à ulù Nazio de Plan dala Sia passè 'l puent da mulín da Pascuèl; can che 'l fòva t-a möz, ie tumà g̃u dut 'l puent te ruf, y ẽl g̃iva dò l'èga òra danter lẽns y saš, da un gonf al auter, che 'l fòva 'n spavẽnt a 'l udẽi; y i òva cherdà 'n pröve y iló sul ẽur de ruf à-l recevù 'l sant uele, y pò 'l à-i purtà via 'n tublá tel fẽn, iló s' à-l pistà y doi ẽura dò ie-l mòrt; duč diš che 'l ie sta 'n miracul.

'N chel dí n-ie-l restà šaldi zẽnza mẽssa, ch' i mussòva trapinè, . . ., pervia che i ruves cheršòva for plu y plu, de maniera che te trẽi o cater ẽura ie-l tumà tel' èga mulíns, síes, cẽses, y puenč de granč y de pitli; mè doi o trẽi n' ie-l mò restà te duta la val. Chẽi che fòva delà dal' èga, mussòva stè la-via, y chẽi che fòva decà, mussòva stè decà.

Chëi de Custacia, che nen ie ḡič prēs̄ a cēsa dò mēssa, à messù ḡi su per Ciandevaves per revè a cēsa. La prima Dumēnja dò nen à deguni pedù ḡi a mēssa, i ie duč ḡič tela capöla de Puciacia.

Passón al luneš, ch' ie sta mò pieč. Dala cinc da dumán aud-uη sunán ciampana a martöl, che 'η dē sautè 'n aiút a chëi da Dòsses, percie che 'n tublá ie tumà tel' èga y l' auter fòva te gran pericul. 'L bestiám à-i mandà sun vila da Imán. 'Nce la cēsa de Levís̄ de Pigón fòva 'n gran pericul; 'l stradón y 'n tòc de ciamp à l' èga giavà òra, ma 'l puent sta fērm. 'L fòva ḡēnt iló cun rangiers y autra massaria, ch' òva tēma, cha l' èga se tulēs dut, pervia che la menòva lēns y saš. L' à fat 'n gran dañ ala campanjes.

Ḡon via Ruacia. 'L ie unì da la-sú ḡu 'n tòc de mont y lēns te ruf. te 'n mumēnt à-l ruinà dut 'l pra y la campanja; 'l fòva gran pericul, che la cēsa ḡissa 'n revina. A Bastel à tēut l' èga 'l mulín, la turnadēcia, 'l pra y 'n ciamp 'ntiēr y del auter 'n tòc. A chis̄ doi patróns ie unì šazà 'l dañ sun passa mile raineš. . . .

Passón al maḡer spavēnt de duč. 'L Luneš, ai 18 de Setēmber, dala dies̄ dan-mez̄-di s' à destacà 'n tòc de crēp sēura Fussèl ta Sa. Maria y ie unì ḡu na gran bòa y à menà de-möz 'n tublà y 'n tubladöl y na cēsa dut sot-sēura; y dedite fòv-el sies persones. O, cie spavēnt, mèi udù te nòsta val; šaldi à udù chesta desḡrazia, pervia che la gran fuera fas̄òva cialè via duč y duč bradlòva y svàjòva. I uḡíns se purtòva 'l fantòrum òra dela cēses, davia ch' i fòva 'n gran pericul d' unì mò sot-ala bòa, 'l passòva 'n gran ruf, de nuet ne se 'nfidòv-i nia plu a stè.

La rusnèda y 'l spavēnt fòva tan grant te duta la val, che la strèdes fòva plēines de ḡēnt che cialòva al' èghes. 70 families à messù trapinè te chēsta curazia . . . .

Tra chiš sies defonč da Fussèl fòv-el doi patrones: anda Catarina de 71 añi y si fi Paul de 32 añi, si fia Catarina de 28 añi; si uem Paul s' en ie mò mucià per miracul, še bēn che 'l fòva tela bòa, ēl ne sà 'nstēs no, cò che 'l à fat; l' autra patrona ie Felizita de 51 añi y si fia Mariana de 21 añi y si fi Zenz de 16 añi. La prima à-i giatà Mariana, pervia che la ne fòva nia te cēsa; la fòva ḡita cula fanciöla a giavè patáč; še duta dòves fossa states chietes, ulà che les fòva, foss-eles states segures; ma Mariana ie mucèda dal' autra pèrt y ie revèda tela bòa; la ḡēnt la udòva uniàn ḡu danter la bòa ite; 'l fòva na ḡēuna böla de còrp y 'nce bòna de spirito.

Tēmp d'òto dí à-η giatà 5 persones, ma Felizita nen à-i nia giatà, še bēn che 'l ie ḡit sies önes la dumēnjes šaldi ḡēnt a la cri, ma 'l ie stat dut per nia, 'nši à-la messù stè dut 'l inviērn sot-a 'n grum de tiēra . . . .[1]) Zenz, Paul y Catarina fòva sfrañč,

[1]) La nen ie mèi plu unida giatèda.

ch' i ne fòva plu da cunĕšer; anda Catarina ne fòva tant; ĕila fòva te cĕsa-da-fuec, l' òva 'l mus da fulím. Mariana ne fòva te chĕla bòa; la bòva s'òva despartì te doi ruves, y Mariana udòv-uŋ mò per na giama . . . R. I. P.

De chesta doi partides ie-l mò restà da una pèrt 'l père, doi mutóns y doi mutáns, y dal' autra 'l père y doi mutóns; chiš ne fòva nia a cĕsa, i ie restèi zĕnza cĕsa y zĕnza mobilies; dodes cĕ de bestiám fòva restèi . . . . 'L Mèrdi dala söt ie-l stat la supeltura de cater defónč: de chi trĕi arneghèi y de Tone da Lampezán, che fòva mòrt cater dís dant, ma ch 'i ne pudòva nia purtè sĕura ruf ca; i à messù revè sa Dlaces y revè te Sĕlva a 'l suplì. . . . . .

Chĕi che fòva delá dal' èga, ne pudòva nia passè ca. La ḡĕnt se menòva piciá, i primes-dís i traḡòv-i via pan, y chĕl che 'l giatòva, bussòva la man; y pò à-i scrit na lĕtra, l' à tachèda pra 'n sas y l' à trata via, a damandè š' i adròva vèlc; y chĕi lavia à scri inò ca, pò à-i trat via 'n fiĕrtràt y na còrda y l' à tachèda pra 'n lĕn, y pò à-i cul fiĕrtrát mandà via na spòrtula de ròba y inò trat ca la spòrtula, y 'nši à-i fat te plu lueš.

Depò à i ruves inò metù man de calè y la ḡĕnt à scumencià a laurè, ma 'l dan̄ fòva dlonc tan grant, ch' i ne savòva ulà piĕ ite; i à purvà a mĕter a ḡi i ruves plu 'ndrĕt y à fa de pitli puenč da passè. Pò ies-i 'nce ḡič a cri 'l bestiám, che 'n fòva mò šaldi sun pastura, i à desmuntà y per revè a cĕsa à-i messù ḡi ta Danterleghes a passè. La ḡĕnt à abù 'n gran dan̄ a cĕsa y sa mont. Cie ch' i òva laurà pra i ruves, 'nfin z̄ĕn, ie dut sta fat per nia, che ai 28 d'Otober, 'n S. Šimón, à-l scumencià a pluvĕi šiche 'l ciel fos daviĕrt, dí y nuet, y dut ie inò ḡit 'n revina. Y z̄ĕn manaciòv-el na desgrazia sa la pitla Riš̄èda, ala cĕsa y ala campanja; 'l fòva gran pericul, ch' unissa ḡu na bòa. La Dumĕnja ie ḡič su i pröveš cul Santíšimo y duta la ḡĕnt, che fòva a dliĕš̄a, 'l acumpagnòva per priĕ Idie che 'l nes stravèrde da na tèl desgrazia. I giandarmi ḡiva per ch' la cĕses a dì ch 'i dĕssa s' en mucè, ch' i ne dĕ plu albergĕ, davia che 'l pericul vĕn for maḡer y maḡer; 8 families fòva te gran pericul. Z̄ĕn fòv-el inò la rusnèda de chĕš per duta la val, y šaldi univa a udĕi; 'nce doi inḡenieres de Bulz̄án ie uníč a udĕi, i s' à strĕnt la šables y à dit, che te ch' la cĕsa ne staš̄ĕss-i.

De gran saš šiche furniei univa ḡu, ma i s' à duč fermà zĕnza fè dan̄. La cĕsa de Cristl da Riš̄èda ie zessèda, che 'l ne pudòva plu stlu no i uš̄es no la pòrta; la ròba de valuta à-l trapinà òra. La campanja fòva šaldi ruinèda . . .

Z̄ĕn à-l scumencià a unì frĕit, 'l à nevĕt, che dut s' à inò fermà. La ḡĕnt ie inò tela cĕses, i lĕura zĕnza tĕma.

'Nfin z̄ĕn è-i scrit dut mè de crĕuš̄es y desgrazies; y z̄ĕn ue-i 'nce scri vèl-de bon. Nòš Kòser y grofs y barόns y d' autri gran

segnëures à dunà na gran soma a chiš puere desgraziëi, y 'nce d' autra bòna ḡënt de Disprue, de Marán y d' autri lueš s' à tëut la bria y ie ḡič cësa per cësa a petlè per chëi de Sëlva y de Sa. Crestina y à mandà 'n valguna casses de ròba d' ugni sòrt: guant d' ugni sòrt, blava y farina da i dè ai puereš. Y 'n uem de Marán ie ḡit 'ncantëur a petlè y ie unì 'nstës a partì òra i gròš al dò ch' i òva abù 'l daň: chi giatòva 30 raineš, chi 35, chi 40 y 'nce 70. Rengrazión y prión per ël, che 'l èbe benedešión 'n chësta vita y 'n l' autra.

Chest aň n-ie-l mòrt 83, y de chiš 15 da mòrt 'mprovišа: 4 tel' èga y 6 ta Fussèl; Tòne del Sòtler ie ḡit dan-mež-dí sa Vastlè ala fin de na criatura y dò marënda ie-l mòrt te 'n colp; bèra Batista da Calònja ie ḡi da dumán a mëssa y ie revà a cësa y ie tumà 'ntëur mòrt; Cristl da Bugón ie ḡi da sëira a durmì tel fën y da dumán 'l a-η giatà mòrt; Clemènza del Chetán ie ḡita a Urtišëi y a unì ite ie-la revèda ta crist da Tieša, y iló l' à-i giatèda mòrta. R. I. P.«

xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx

La festa fatta alla Plie da Fodom, cánche le ste descurì 'l monument a Cattarina Lanz, ai 23 de šugn 1912.

Na festa patriotica, compagna de cala dei 23 de šugn de cast an, i Fodomi no nà mei vedù e no ne mei ruè a dallerg tanč de foresti e tanč de bersaglieri, come n occasion che le ste descurì la statua della Catarina Lanz.

Cánche le ste la festa dei čant agn del 1909 a Innsbruck, per recordè le prodazze dei Tirolesi n te le viérre coi Françesi, n bel numer de Fodom eva sus fora, vestís da bersaglieri, per mostrè encie lori i sentimenti de patriotismo e de amour verso 'l nost caro Imperator. Ma i Fodomi no ne stei contenč ncora de avei mostrè demè fora del pais, cotant che i stima la patria del Tirol e l' Imperatór, ma ia volù mostrè 'l patriotismo encie n tel proprio pais e lascè n ricordo ai fioi e a duč chi che vegnirà davò. Così ia pensè de onorè calla brava sovena, che del 1797 n te la viérra de Spinges defendava con gran coraggio, colla fourcia n te la man, la glièsia dai Francesi e ia resólt, sa che le vivasta cincanta agn n te casta val e le stada sepolida n te casta cortina, de ie matte su na statua de brom sulla plazza dalla Plie.

L Comitè che sava formè fra i bersaglieri da Fodom à ottegnù 'l protettorato de Sua Altezza l' Arciduca Francesco Ferdinando

e l' à laorè tant, n fin chè con doni da pert de privati e de società l' è ste binè auna i soldi per paiè la statua.

La festa à scomencè la sára del 22 de šugn con fuoš su per le mont e con illuminazión della Plie.

Catarina Lanz.[1])

Su dilongia 'l taulač leva fat fora con lum le iniziali **K. L. 1797** e così encie sulla cesa del comune leva l' iscrizión che se riferiva alla festa con lum elettriche. N tant vegniva sbarrè falconač e sulla plazza sonava la brava musica d'Ampaz, — che alla

[1]) Òra del liber del Dr. Vittur „Enneberg in Geschichte und Sage". Cialëde tel calënder ala pèrt 67.

scoutè sava binè a una na folla de šent. — Ai 23 da domán dalle siec la banda à fat 'l giro per la Plie sonán, per descdè la šent.

Puoc davant le 8½ sa binè sulla plazza dutte le compagnie dei bersaglieri: d'Ampaz, da Corvera, da Fassa, da Sta. Maria de Gherdana, da S. Laorenz ecc., i siori che rappresentava le diverse autorità e tanta de autra šent. Dalle 8½ l' Oberschützenmeister Genio Finazzer à tegnù n discorso sul significato della festa e l' à saludè i rappresentanti delle autorità e dutta la šent da dalonč e damprò.

Dalle 9 le ste na massa bassa n te gliesia e ntant la banda d'Ampaz à sonè la massa dell' Haydn.

Davò massa sa mettù su davant al monument vot tosate da scola, vestide de blanc, e una de caste, Emma Lezuo, à rezitè na bella poesia, fatta apposta per la festa. Dellongo davò le su sul palco, fat apposta, 'l Sior Prof. Dr. Tone de Sisti a tegnì 'l discorso per la festa.

La descorast proprio bel, che a duč ia tant plasù, e le parole che vegniva dal cuor i sè le recorderà duč. N tel suo discorso la spieghè perciè che le vegnù metù monumenti ai eroi tirolesi e proprio, perciè che le stè fat cast alla C. Lanz.

Plu n navant l' à contè, come che i Francesi ieva vegnùs n te le val del Tirol, come che ieva ruei a Spinges e che la Lanz defendava la gliesia colla fourcia n te la man. N ultima l' à descrit n curt la vita della eroina e come che la no volava mei che se savassa le prodazze, che dalla ava fat n te la viérra, e che le stada cuoga del curat da Col e po del benefiziat d'Andráč, ulà che le encie morta del 1854. La compagnia dei sizzer da Fodom l' à accompagnada alla sepoltura e ia fat i onori come an saudè.

E pó la scomencè per fodom e 'l ia dit a le fámene: »La festa dan cuoi le n prum luoc na festa per le ale, fodome e badiote; le pur nasuda Catarina Lanz fora n Marebbe e la passè, davò 'l coraggioso atto fora Spinges, dutta la sua vita caíte, n ta Fodom. On metù sto monumento proprio chilò dilongia gliesia, affinchè ogni outa che passei chilò per si a massa, ve recordeibe encie che ei da nsignè ai vuoš fioi colla religión, encie l' amour alla patria, al Tirol, al bon Imperator. Vos che nsignei ai vuoš pícoi la favella, a clamè pére e mére, vos che nsignei 'l padre nostro e i commandamenti de Dio, vos che nsignei che i obbedisce al pére e alla mére e ai superiori: vos sei calle, che ei da mate n tel pico cuor dei vuoš bambins enče calla plantesella che se clama amour alla patria, al Tirol e al vost Imperator.«

Davant de fenì 'l discorso, l' à dit circa caste parole: »Nos omign volón conservè con gran cura cast monumento che ne recordarà dagnara come la sóvena da Spinges e tan de omign ia combattù nei dintorni de Spinges. Degugn al mondo sarà bogn de ne tò dal cuor i sentimenti de amour alla patria, alla religin,

e se 'l nost Imperator assa da clamè alle erme e che le ciampane sonassa ciampana martel, nos Fodom, dal prum n fin all'ultimo sonsa pronti come i nuó vegli davánt 100 agn, de lascè i beni, i soldi e la vita per Dio, l' Imperator e la patria.«

Alla fin del discorso le ste fat n fragoroso »Evviva« al nost bon Imperator.

L rappresentante de Sua Eccell. 'l Luogotenente, Capitano distrett. Dr. de Unterrichter, à ringraziè la šent da fodom e delle val che confina per la bella festa patriotica e desidera che 'l monumento sul confín della patria recórde alla popolazión le virtù dei nuos antenati e che 'l mostre, che la šent de caste val sarà e restarà dagnara fedele alla patria Monarchía.

Encie 'l sior Commissario provinciale superiore Bauer la portè i auguri e ringraziaménč de Sua Eccell. il Capitano provincial per la dimostrazión patriotica dei fodomi. L Capo del Comitè, Genio Finazzer, à spò svurandè 'l monument al Comune che 'l à tout n consegna per mezzo del Consiglier comunale Lessio Lezuo. Cast à ringraziè e à npermettù de čialè che 'l monument vegne ben tegnù, perchè 'l reste n abbellimento del país e chè la soventù se recorde dei atti che à fat i antenati, che i se recorde de lori e che i se tole n bon esempio.

Adès se trattava de onorè ncora i siori vegnús adallerg col sfilè dei bersaglieri. Chis sa metù su n fila, compagnia per compagnia e po ie passei per la plazza davant ai siori che rappresentava le Autorità. Cast le ste n bel momento che à fat a duč impressión a vedei a passè i sizzer delle diverse vallade e con strane mandure e erme curiose. N' eva un da Corvera che ava na fauč fora n som n mane. N ultima della fila le passè n čiar dalla posta, decorè con bandiere, taulač vegli, e la íte leva montei i plu vegli bersaglieri de Livinallong e Corvera: Berba Beppo de Schneider, Frančasc Cherlo de Palla e Battista da Corvera.

Così duč i bersaglieri ie sus su al stand del taulač e iló 'l capo dei bersaglieri Genio Finazzer à saludè n davò con belle parole i sizzer e l'à dit, che 'l Schießstand sarà dagnara per esercitè la soventù a manegè ben 'l sclop e a defende la patria. La spò fenì 'l discorso coll' nviè 'l sior Tenente Colonel Soratroi a trè 'l prum colp. Cast la ringraziè per l' onour che ie ste fat e l' à dit, che 'l se rallegra del sentimento patriotico dei Fodom e che le superbo de esser encie dal n Fodom. Ntant che 'l se preparava a trè, 8 tosate vestide de blanc ia čantè la ciantia: »Trarre al bersaglio, ah, questo è pel Tirol.« Casta čančon è stada composta dal defunto Degán Zardini per berba Seppl Finazzer, n occasion che cast del 1851 à riportè l'onour de »Rè dei Bersaglieri« all' i. r. tiro de bersaglio a Innsbruck.

Appana fenida la ciantia, che a duč ia plasù, 'l sior Tenente Colonel à lasce si 'l colp ben mesurè e ben tocchè, e po encie autri bersaglieri a scomencè a trè, e ia trat fin da sara tert.

Sun plazza dalla Plie n tant iava scomencè a vane viglietti del vaso de fortuna e a spartì fora i premi de piérpoi che chi che comprava vegniva coi numer. Valgúgn fasáva n burt mus, canche n vezze den bel premio, che i se spettava, i ciapava chelche trapola che no valava nia. Autri ciapava de biei premi e i šen siva contenč. Per devertì la šent leva encie de autri šuos, per esempio na breia co na lors fatta su e n buš n ta mez, ite per cal che se tirava de piccole balle de leng.

Mi no nè provè a trè, ma mossava ester difficile a tocchè, perciè e vedù che tanč fallava 'l buš.

Così fra divertiménč e la musica che sonava ogni tant, e le ciacolade fra amici e conosenč, le passè cast bel dì, che restarà per tanč de agn nella memoria dei Fodom e de chi che è vegnùs alla festa. A. Lezuo.

xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx

La catacombes de Roma.

Chi che va a Roma, — de Gherdëina n-ie-l böle sta truepes, — uel 'nce udëi la catacombes. Cie che 'l ie la catacombes, dëssa cuntè a chëi che ne 'l sà, böl 'n curt 'l calënder da chest an̄.

'Ntëur duta la zità de Roma ie-l, šiche te duta la vödla zitèjes, de gran murèdes gròsses y autes, cun ugnitànt na pòrta o 'n purtòn. Zirca möž' ëura da lonč da chesta murèdes ie-l, ënche dut 'ntëur pò-η dì, na gherlanda de rata cincanta curtines, ulà che ie unì suplii i crestiáns di trëi prim sèculi dò Gesú Cristo. Ma chesta curtines n' ie š'che la curtines dal dí da 'ncuei sëura tiëra via, ma les ie sot-a tiëra ite. Y chësta curtines se tlama catacombes.

La paròla catacomba uel dì fòssa o sepolcro. Böle i vödli Romani y i Gudieres òva la usanza de s' angegnë te si pušións o prèi 'n luec per suplì si mòrč. 'Nši à 'nce scumencià i prim crestiáns, spezialmënter i riches, a suplì no mè i defonč de familia, ma 'nce d' autri te si pušións, percie che ugni bon crestián se teniva unerà a pudëi avëi te si curtina 'nce d' autri crestiáns, mašimamënter can che se tratòva de tèi, che fòva unii marteršëi per la föde. Chesta curtines o catacombes pòrta per 'l plu l' inuem del segnëur o dela segnëura, che les à fates fè, per esèmpio: la catacombes de Domitilla, de Priscilla; autra catacombes à si inuem dai Sanč, che fòva unii suplii iló, per esèmpio la catacombes de Santa Felízita, de Sant' Agnes, de San Valantín, de San Callisto, de San Bastián,

La catacombes pò-ŋ paragunè a tunèi strënč, ma lonč, giavèi òra sot-a tiëra ite. Ugni catacomba n-à de plu de tèi tunèi, che va un tel auter, de maniera che chi che ḡissa sëul te na catacomba, ne se 'ntupëssa mèi plu òra. Sà-ŋ bën che tela catacombes ie-l 'n scur teríbl. Perchël giata ugnún, che va te na catacomba, dant al dut 'n cëire 'mpià y pò vëgn-el 'nce menà da 'n uem, che spiega chël che ie da spieghè y che conta, chi che fòva tlo y iló suplì. 'N gran pèrt, se 'ntënt, se trat-el de Sanč y de Martiri di trëi prim sèculi dò Gesú Cristo.

'Mbën, z̄ën ulóns ḡi cun ches̄ uem, che nes mëina, y udëi cò che na tèl catacomba cëla òra.

Generalmënter va-ŋ ḡu per na s̄èla plu o mancul longia, y ruva pò te na pitla capöla o pitla dliës̄a, che ie mò linëusa y ulá che 'l vën suënz dit mëssa. Da chesta capöla de-möz scumënc-eŋ pò, cul cëire 'mpià tla man, a ḡi òra per bus̄es o tunèi scures, che ie bën tan auč che la stuves plu autes te Gherdëina; dunque de petè su sot n' à-ŋ drë' d' avëi tëma. Ti parëies de chis̄ tunèi ie-l da una pèrt y dal' autra giavà òra nichies tan longes y tan lèrges che òva drë' lèrc 'n vas̄öl da mòrt. Chesta nichies ie una sëura l' autra, a prës̄a puec s̄'che la ciauzöles de 'n cassabánc o de 'n castl; te ugnuna univ-el metù ite 'n mòrt, ugnuna univa pò fata prò cu na plata de zieghel o de miërmul. Sun chesta plata fòv-el scrit l' inuem del mòrt, l' añ y 'l dí de si mòrt; sun vèl plata univ-el 'nce depënt su figures, per es̄èmpio 'l bon pastór, l' adurazión di trëi rëies̄, 'n pës̄, che signìfica 'l Santís̄imo Sacramënt del Autère. Al dí da 'ncuei vëiḡ-eŋ mè plu puecia nichies, che ie stlutes cun chesta plates; la maḡra pèrt dela nichies ie daviërtes y, se 'ntënt, uetes, percie che i corps di Sanč ie unii tëui de-möz y mandèi òra per la dlies̄es de dut 'l mont; mè te datrai una de chesta nichies ie-l mò vèl òs, per es̄èmpio 'n cë, o 'n brač o na giama de 'n mòrt.

La maḡra pèrt di mòrč univa suplii te tèl nichies. I riches per auter òva tela catacombes per sè 'nstës̄ y per duta si familia 'nce de gran mas̄óns, che se tlama cryptes. Iló univ-el metù i vas̄iei, che a chëi tëmpes fòva per 'l plu de sas, a lingia via per fonz. Chesta mas̄óns fòva böl depëntes, òva per 'l plu 'nce 'n autère, ulá che 'l univa dit mëssa oder tenì d' autra funzións, mas̄imamënter 'l dì del aniversario dela mòrt di defónč, che fòva suplii iló. 'Ncuei cun dí ie chesta mas̄óns ënche uetes; al plu che 'ŋ vëiḡa mò la luegia o la mëisa del autère y vèl pitures o scritures su per i parëies.

'Ns̄i dunque va-ŋ òra per chis̄ tunèi o bus̄es scures da un al auter, su y ḡu. Dis̄e su y ḡu, percie che 'ŋ ne va-pa fort ala 'ndrëta. La gaus̄a ie, davía che, can che una catacomba o curtina fòva plëina de mòrč, 'n giavòv-uŋ òra n' autra de sëura o de sot, y

'nši ie-l catacombes, che à gor ciu partimënč. 'N pò se 'nmaginè, tan sot che 'η muessa ḡi te tiëra per revè al partimënt ḡa-pö.

La catacombes dunque ie lueš da respetè y da venerè, percie che iló ie-l la tombes o fòsses de truep mile Martiri y Sanč, che à cunfessà la medöma föde crestiana che nëus cunfessón y che ulón dò si ešèmpio fedelmënter cunfessè fin ala mòrt.

Segnëur Antòne da Fussèll.

¤¤

Na ciántia per 'l Primiziánt.

Ie ve salude, bon Segnëur Primiziánt!
Chēš ie per nëus 'n gran dí sant,
Na gran legrëza ie-l per duč, 'nce per mè,
Chesta gherlanda je pudëi ve prešentè.

Vo fais ënche 'n tèl pitl mut,
Y ẑën sëis chël che vèl 'l plu de dut.
Sëis chël che fès 'mpö de Die;
Gešú à dit: »'L ie šiche fosse je.«

Na sëul paròla 'l fēš unì sun nòš autère.
Tan ubedient šiche n' jëde a si père;
Da iló pò, — bòna ḡënt, pensëde —,
Te mi pitl cuer chēš 'l prim jëde.

Pò tanč 'ncuei y da-mo-in-la
Chesta grazia per vòsta mans giatrà,
Y 'l perdón de si picëi a trueps sarà dat,
Ah, cie gran còssa che Idie de Vo à fat!

'L bon Segnëur per chëš sibe laudà y rengrazià,
Vo drët de cuer da nëus congratulà,
La santa benedešión prions per dui canč,
Aciò che Vo y nëus unións 'n di sanč.

Segnëur Ušöp.

¤¤

La cuces da Nadèl.

'L fòva n' jëde 'n gran segnëur, che ie ḡit na sëira te 'n teater de zità y à udù iló na ciantarina, ch' i plašòva termënt.

L' auter dí va-l, böl da macarón, zënza se pessè giut, debòta y compra dodeš cuces 'ndurèdes, les ḡëura su dutes, mët ite

t' ugnuna 'n zechín, les 'ncòla inò, scriš 'm pue' de lētra, fèš ite dut te 'n papiere y dà 'l pachètl a si pedienter, che 'l dēssa 'l purtè a chesta cumediantra. 'L pedienter va bēn debòta, ma 'l fòva 'n chel dí 'm puè lize y da pantán, y ēl te na prēša sflöl-el, toma sul pachètl, y duta la cuces tel pantán! Cie spavēnt, se pēns-el, tèl cuces tan da ledám ne pòss-i mèi purtè a na tèl segnēura.

Iló dlongia fòv-el na tèl bòna vödla buteghiera, ch' òva ēnche tèl ròba da vēnder. L' à udù y se menòva adös piciá de cheš puere ciorca, che la i fòva ḡita tan mèl. Pò diš-ela: »Je te les barate bēn, je, še t' ues; te me dès 'm pue' de vèlc ḡonta; tlo vēgn-el per 'l sòlit mè tèi puere còši a cumprè ite, chēi n' ie-pa tan mueleš; pò pòss-i-pa bēn 'nce i-les dè 'm pue' miēur marcià.«

'L pedienter i pieta 'n da-söt ḡonta, y 'l barát ie fat; pò saut-el cula cuces y la lētra da chesta segnēura, aspieta su na respòsta y s' en vēn inò a cēsa.

'L patrón 'l damanda: »Cie à-la-pa dit, ch' la böla?« — »O, l' à bēn rot su 'n valguna cuces, pò les à-la širmèdes ḡun mespies cun na drēta luna.«

»O, se pēnsa 'l segnēur, žēn vēigh-i bēn, che cun tèl cumediantres n' ie-l nia da 'nfè, tèl ḡēnt n' ie mèi cuntēnta.«

'Ntant ie passèda na tèl puera fēna dlongia ch' la pitla butēiga via, pò svèja òra la cramra: »Landa! ne cumprēis-a nia vèlc per vòš pitli žēn per Nadèl?«

»O Die, 'l fossa liēr cumprè, še 'ŋ n' ēssa tan la stēnta; avēi puec y nia da majē y mò ulēi dì de cumprè tèl ròbes!«

»Unide pu 'm pue' ite, anda Mariēusa, cialēde, tlo ēss-i 'n valguna cuces 'ndurèdes; chi pitli ēssa segúr na drēta legrēza; 'n fossa dodeš, les ie danz 'm pue' da ledám, ma ve-les dè-pa 'nce bon marciá defín; me dašēis doi da-söč, pò ie-les vòstes.«

»No, plu de chindeš šòldi ne pòss-i pròpi no ve dè, che nen è 'l muet.«

»Bēn. bēn, pò 'n nòme de Die, tulē-ve-les möfun.«

Can che l' oma ie revèda a cēsa, pò à i mutóns, che aspitòva böle èrt che la unisse, bēn scumenciá debòta a rumpì chesta cuces. Po, cie marueja! Dlonc fòv-el 'n zechín d' òr la-ite. Pò svèja l' oma: »O, ma 'l bambín Gesú ie bēn tan bon cun nēus, 'l savòva bēn, ch' on tan la stēnta.«

Ma da sēira, can che 'l pèrc ie revà a cēsa y ch' i i-l' à cuntèda, s' à-l prēš pensà, che 'l muessa vöster sta na sbaliēda de zöche sòrt. 'L dí dò a-benēura tòl-el la cuces rotes y i zechíns d' òr y va dala buteghiera a damandè, cie y cò, y a 'nriešer cie che 'l pò vöster stat. Chēsta y à pò cuntà, che l' à baratà la cuces al pedienter de tèl y tèl segnēur. 'L puere paur, galantòm, va dal segnēur y ti conta la stòria, dut cò che la ie suzeduda. Pò diš 'l segnēur: »Arḡá che la ie ḡita 'nši, te don-i la

cuces cun zechíns y dut. N' auter jēde cialerè-i de fè del bēn, ulà che 'l toca. Son cuntēnt, che la ie tumèḍa òra 'nši.«

Sèpl da Passua.

La fertuna.

Fertuna ie 'n uciöl
Pià y žarà te gábia;
Legrēza mostr-el revöl,
Ma 'nce tristēza y rábia.

'N muessa vöster atēnt,
Aciò che 'l ne s' en vède,
Percie sarà rie termēnt
A 'l piē 'n segondo jēde.

T. P.

La zintling.

La zintling! audiēis-a sunàn
La ciampana, böl plan: bin ban?
Tan plan che la sona, tan plan,
La ciampana, l' audiēis-a sunàn?

La pitla, ciuldí che 'ŋ sona,
I no la granda böl plan,
Damanda 'l pitl al' oma,
Spaurì, bölau bradlàn.

I uedli 'n gota, l' oma
Respuent a si pitl fi:
»Percie, — percie ch' i sona?
Ne pòsse, — ne pòsse te-l dì.«

'L père, per ël sunòva
La pitla ciampana, tan plan,
Per ël chest' oma bradlòva
A messēi l' audì sunàn.

La zintling! audiēis-a sunàn
La ciampana, böl plan: bin ban?
Tan plan che la sona, tan plan,
La ciampana, l' audiēis-a sunàn?

T. P.

La val de Gherdëina.

Gherdëina, böla valèda,
Gherdëina, böl rusnè,
Gherdëina, böla Gherdëina,
T' ame plu che mè.

Saslónc y Pič y Cuca,
Da Bula 'nfin Mastlè,
Da Plan 'nfin a Pruca:
Cialè s' en pò-η assè.

Tèi crëps y prèi y monč
Ne vëig-uη segúr inió;
Sul mont no lèrc no lonč
Ne ie-l plu böl che tlo.

Gherdëina, t' ies furtnèda;
Unëur a chi pò dì:
Gherdëina, böla valèda,
Cie böl a vöster ti fi.

T. P.

xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx

La rie tëna.

O tu puere, puere mat,
Tu totl, cie ès tu mèi fat,
A maridè na tèl rie pesta,
Che te ciavatöa drët la cresta.

Dan maridè i fòva dut böl y drët,
Ma la òva ite 'l maladët:
'Ntan che la se stilòva drët valënta,
Sul cë te fašòv-la suënz la pulënta.

Dì mè vèlc zën! pò ies 'n mušát,
'N totl, 'n ciavón o gor 'n mat;
Ëila à dagnëura sëula regón,
Tu ies mè for 'n puere macarón.

Siche na vöra tanaja Marièursa,
Ëila sëula tën y mëina la bëursa,
Y še tu ues datrai 'n da-söt,
Te respuenderà-la snöl: slöc, slöc!

Per zandli, pintes y per se šichè
A-l' ëila dagnëura gròs̄ assè.
Ma še tu adròves 'n cë de guant,
Pëtla mè tu! 'l ie-pa de-bánt!

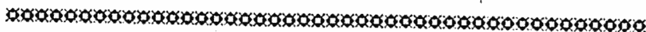
O te ies bën 'n puere scafaròt!
Ulësses datrai t' en böver 'n gòt,
O fè vèl jëde 'n pitl ḡuec:
Pruibì, pruibì! spieta 'm puec!

Suënz de nuet, per avëi si böla ghenèda,
Se stiel-ela finèda o gor amalèda,
Y pò muesses möfun tu levè su,
Y pòsses tu chi pitli sujë ḡu.

Craugnë, svajë y petè gor,
O, chël te fès̄-ela böl for.
'L ie 'n spavënt, per dies̄a stëila,
A messëi avëi na tèl rie ëila!

Je ue bën giën i bincè 'l paravís,
Ma mè-drë' 'm puc' prëš, še mèi che la ḡis,
Percie 'η ne la tën pròpi no òra,
Pra na tèl ëila va-η böl 'n malora.

Franz Moroder.

Mi ciasòta.

'L fòva na pitla ciasòta, a la bòna, de lën,
Ma la fòva mia, y blòta, y da stè giën;
La róndules, muntres böle da dumán,
S̄ulòva ite y òra se-la ciantàn.

Tela chëurt òv-i 'n dròc cun si funtana,
Cun èga bòna frëša y sana;
Y dan cësa fòv-el 'n tèl pitl verzón
Cun ciblóns y salata de cheršón.

Dò cësa, te si pitla stala, mi zieba, la cëura,
La gialines y 'n gial che cherdòva böl a-benëura.
Te stua, sun balcón, la gábia cul uciöl
Y mi bon Pimperle sun ban da furnöl.

Chēš fòva dut mi pitl avēi,
Che giut cuntēnt è-i pedù me giaudēi;
Ma lauràn y sparagnàn šiche 'n bon fant
L' è-i menèda pròpi šaldi inánt.

Pò can che la fertuna m' a fa ric
Y di granč 'l cumpagni y amíc,
Mi pitla ciasòta ne m' à plu scusà,
Y per puec a fulestieres l' è-i data ca.

Zēn è-i na cēsa pròpi da gran segnēur,
'Ngegnēda ite dò 'l plu böl y 'l miēur,
Y cun duta la comoditèjes le-prò,
Y pedientri che me servēs dant y dò.

Zēn ēss-i bēn dut 'l böl y tan 'l muet,
Ma mi cuer se sēnt 'mpò puere y uet;
Mi pitla cēsa, ulá ch' è passà alögra giuventú,
O, chēl ne ie mi böl y gran paláz mèi, no, no, mèi plu.

Truep gròs y truep avēi, ne 'l cherdēis,
Dà gran festideš, ie suēnz de pēis;
La pès del cuer y la vöra cuntentēza
Dà mè 'l fè del bēn, ma no la gran richēza. F. M.

Ënche 'n festide.

(De na vödla muta da orden.)

Puera Mariēusa ie gu a liet,
Ala mòrt pēns-ela suēnz böl a chiet;
Ma a murì ne ie-la-pa nia grama:
Cie ulēis-a? la ie tan na bòn' ana.

Ma 'n festide à-la 'mpò te si últimi dís:
Cò cialerà-la mèi òra la-sú sun paravís?
Sarà-l-pa bēn dut al orden y drēt;
Dut te si luegia, rumà su y nēt?

Chi biei troni ne sarà mia no da taces?
I firònghes y i tepichs fòrši da maces?
La snòles, la lampes, i viereš bēn puzenèi?
La mēises, i banč y i fonč bēn lavèi?

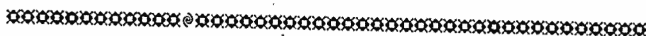
Y chi pitli ángiuli, cun si tripè,
Ne desmencerà mia, cie ch' i ēss' da fè?
Sà-η bēn! cul nòte de sautè 'ncantēur
Desmencerà-i bēn datrai de fè si lēur!

Y 'l bon san Piere dala gran tlèves,
La bèrba 'm pue' da tabác y da sbèvies,
Lašerà bēn mè ite l' anes pies
Y no fòrši 'nce vèl lotri o stries?

In Gottsnomen, ue bēn giēn murì,
Pò can che ruve sun paravís 'n dí,
Pò ue-i-pa bēn drēt me purvè,
Ulá che 'l fos bušēn de cumedè.

Pò ue-i-pa bēn de dut m' en curè,
Mè-drē' che 'l bon Die me laše fè,
Percie orden dē-l vöster dlonc, y cis
La-sú te chel böl gran paravís.

Franz Moroder.

La benedešión de mi père.

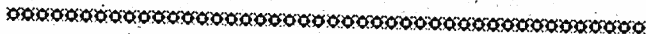
Ḡnudlà pra liet del père stašöv-i bradlàn,
Y ēl zitràn sul cē m' à-l metù la man:
»Che chel bel Die te benedēše, o mi fi, mi fi!«
Chēsta paròles, dut da dëibel, ma tan de cuer m' à-l dì.

Pò ie-l mòrt, y no gròš no ròba n' à-l lašà;
Ma cialēde, pur empò si èrp je son sta;
Percie na gran fertuna, la miēur arpeḡón
Je stata per mè si santa benedešión.

Y pra duta mi fadíes y mi lēur
Per me vadagnē 'l viver cun unēur
Me cunfòrta mò for 'n tèl pensier: de sentì
Sun mi cē la man del père che m' à benedì.

Dò 'nlēuta tan de tēmp che 'l ie böle passà,
Y tèi pitli »Père, père« suēnz m' à cherdà;
Ma for can che me lecòrde de 'n chēl dí,
Me sēnt-i 'nce je de 'n bon père 'l pitl fi.

Franz Moroder.

Doi vödli Gherdëines.

»Bon dí, cunsuegher!«[1])

O bon dí, bon dí, Gan Mëine, cēla, cēla; chi che 'η vēic n' jēde sun chiš auč; me dè del am,[2]) che 'l ie 'nterveni vèlc.

»Ši, ši, Odl, áres[3]) che t' ès regón, chi ch' à mutóns, à nuvöles, y davia de chēl vēgn-i da tè per cunsëi«.

»O mai, mai, pò ne vēgnes-a pra 'l drēt; è-pa massa la vēta gròssa; pòsse bēn saghè de cie che se trata, ma laša audì«.

»Pu sès bēn, 'l ie ch' l mēur,[4]) a-pēina che 'l à 'm pue' de dobra,[5]) ulēss-el möfun che 'η i ciulēssa la brèjes,[6]) 'l aspieta èrt che 'l pòsse gi cula schiera,[7]) la tlappes[8]) à-l böle 'ngignà; ne mancia auter che 'l vödl i laše la cova y vède tòs a fè tiēra da buchèi«.

»O plan, plan, a chēles ne sarà-la-pa mò, še bēn ch' i nes zèra gu i fiēres a nēus vödli 'ngali; ma cie ues-a, la ròda va 'ntēur y nia marueja, che 'l bot,[9]) dò che 'l à fat la manjes[10]) na urōla, uel la lašè stlefè. Laš-el fè mösa,[11]) tu arès bēn plu blēita, t' ès pu ti pitla bicòca[12]) per tè, ti vödla y la budlèda;[13]) tue ti pòcseri[14]) y fè inò tèi gures[15]), šiche te fasòves da gēun, y laša rachernè 'l mut«.

»Tu ès böl dì, tu, ma še 'l n' ie mò regúš;[16] cun si pesima[17]) se perchesēnt-el[18]) a fè dut, 'l foja möfun y zabaricia,[19]) ma 'l ne sà da i dè ala stöla; 'l n' ie bon de gi cul bigueč[20]) a tò na bēusa de fujám,[21]) ma bon vè de ciampi[22]) y de stadirè, de menè 'l regagni[23]) y de dè mēndes[24]) a dut; 'l stasēssa möfun sun piguel[25]) a cialè cò che 'l tēmp ura[26]) y a spiē dò la cristiana.[27])

O! y ēila, 'n urdēgni[28]) o gor na slabadausa,[29]) che sachinöa;[30]) cie conta-pa si böla šēmia, can che la ie tan oda[31]) y de gēnt custengiona,[32]) nia de na bòna slacht;[33]) la sà möfun da fruetenè,[34]), mirè si antlaries,[35]) da crazè la bariles[36]) a si bimba; la ie bēn böla ladina,[37]) ma la sà a-pēina da lavè vèl' d' asià, la cugina 'n slabergòč[38]) y 'n passudáč,[39]) y pò à-la tòš fruà 'l infirà te ciulajón; 'l ie áres[40]) che la ne sà da i dè 'm pue' de salánč cul pivöl a 'n pitl, la n' à negún artēn, y je me tēme, che sons tòš capēures[41]) cun doi tèi camenòstri«.[42])

---

[1]) Verschwägerter; [2]) ich vermute; [3]) freilich; [4]) der Junge; [5]) Bartflaum; [6]) zum Besitzer machen; [7]) auf Freiersfüßen; [8]) Geschmeidegeschenk für die Braut ('l bostl); [9]) Bursche; [10]) Liebschaft treiben; [11]) selbständiger Bauer werden; [12]) Häuschen; [13]) das Mädchen; [14]) Schnitzeisen; [15]) schlechte Pferde; [16]) fähig; [17]) Ängstlichkeit, kränkliche Verzagtheit; [18]) sich sorgen; [19]) nur kleine Verrichtungen machen; [20]) kleiner zweirädriger Karren; [21]) Laub; [22]) streiten; [23]) halsstarrig sein; [24]) bemängeln (desbutè); [25]) Söller; [26]) wie es sich zum Regnen anschickt; [27]) die Geliebte; [28]) eine widrige Person; [29]) liederliches Frauenzimmer; [30]) kränkeln (St. Christina: sacagnē); [31]) nachlässig; [32]) boshaft, falsch; [33]) Sippe, Geschlecht; [34]) kleine Verrichtungen machen; [35]) Krims-Krams; [36]) Tschoggeln am Ziegenhals (Wolkenstein: barigöles); [37]) flink, leichtfüßig; [38]) etwas schlecht Gekochtes; [39]) dickes Gemengsel; [40]) es ist vorauszusehen; [41]) zugrunde gehen; [42]) ungeschickte Leute (Wolkenstein: cumenòster).

»O! O! tu vès bēn drē' massa inánt, Odl; 'l ne zima,[43]) che dise truep, ma ti bot ie böl ladín[37]) y šiche 'n tarz[44]) ti lēures grieves, negún scacarón, y še 'l tira dò tè, ie-l-pa bēn regús[16]) de fè si fač, ne se lašerà-l-pa dè maneš o šarnè;[45]) tu ies mè 'nši suditēus,[46]) perdona che te-l dise. Laš-el pu gi datrai òra sun sedíl[47]) a ciudlè dò la budlèda;[13]) y pò chēsta n' ie-pa neguna lèlera;[48]) še fussàn gēuni, nes cunterbēs-la[49]) mò 'nce a nēus 'l cē, y te sès bēn, can che t' ies per maridè na muta, cēl-i n' jēde al' oma, y tlo ne pò-la-pa falè prò ti fiastra[50]) Zènza. Ne gide-pa a se fè stè,[51]) y te sès bēn: parè ie mè tizà. 'L mut à fat na bòna vèla, y ugnún uel se 'ngignē la cova. Zēn t' è-i dit mi mēnes,[52]) nia 'm-per-mèl«.

»O, vēighe bēn, che son perdù y che muesse dè dò; 'nce tu tēgnes dad ēi. In Gottsrómen messerà-η möfun se rēnder y se 'ngignē al' urtionga;[53]) ma Turtía, ch' la mēura,[4]) à-pa da stè pra nēus doi sagarēč[54]) y nes fleghè«.[55])

»Pu ši, ši, chēl farà-la-pa danz, chēla n' achtöa-pa[56]) chi ēi y ne ve lašerà murentè«.

»Son pròpi cuntēnt ch' è pedù me rusnè òra, y zēn ne ue-i-pa plu te tenì su; perdóna 'l desturbo y sta bēn«.

»Fè-te böl aut,[57]) Odl, y laše-te prēs inò udēi, vie plu revöl[58]) 'n vila can che t' ès blēita; salude-me la cumère«.

»Grazia, grazia, 'nce tu salude-me Cresēnza, y dì-i, che la vēgne n' jēde gu da nēus cul puntl«.

Franz Moroder.

'N vödl jagher.

Sul' èlba,[1]) sul cherpè dela pitla dí[2]) traversòv-i via na tèl tēmpena, vèlc musnējes, vèlc mò gonfes de nēif, che 'η fasòva 'n drē' purtoi[3]) y 'l me fòva aitel[4]); can che ruve via da chel masarēi[5]) sun puntón dai ròsč y che m' òve sgursà via dò 'n zimóc,[6]) fluternöa[7]) ca 'n tèl gran crutón[8]) y se laša gu su 'n tèl vödl ruscón;[9]) je auze la mira per la lašè stlefè, ma dan che la me vède cialá,[10]) fier òra de na tuta 'n luströl,[11]) y três cul uciöl. Sot-a mè aud-i tluchernán[12]) na zidrona,[13]) me pēnse, che 'l gial fosc

[43]) Sich ziemen; [44]) junger Stier; [45]) übervorteilen; [46]) mißtrauisch; [47]) Söller; [48]) Trottel; [49]) (den Kopf) verdrehen; [50]) Schwiegertochter (nòra); [51]) streiten; [52]) meine Meinung; [53]) Abfindung mit den abtretenden Geschwistern; auch Abschiedsmahl; [54]) alte, schwache Leute; [55]) pflegen; [56]) beachten; [57]) bleibe munter und gesund; [58]) oft; plu revöl = öfter.

[1]) Morgendämmerung; [2]) Tagesanbruch; [3]) tiefe Spur, Steig; [4]) fröstelnd; [5]) Gerölle; [6]) verkrüppelter Baum; [7]) flattern; [8]) Alpenrabe; [9]) umgefallener Baum; [10]) losgehen (d. Schuß); [11]) Luchs; [12]) schlagen, balzen; [13]) Auerhenne.

ne sarà ëndeno da-lonč y me striše dò tèi puróns g̅u, me šlaichnöje ite tla sienes dal tëune y aspiete che 'l aude suflán. Ma san Stenëur![14]) 'mpö del gial aud-i sot-a mè g̅u 'n ciampenamënt de bacíns[15]) y po: flut, flut, flut, danter chi salandróns très fòv-el, y je òve inò fat 'n viač al vëscul.[16]) Pò me pëns-i, muesse pròpi g̅i a udëi, chi che m' à sprigulà 'l gial; vède g̅ú g̅un plan dai föleš,[17]) via per 'l piagn[18]) del ruf dala pujates y g̅u te troi paján: chi fòv-el? Bèra Stöfun, 'l ciavalè,[19]) chel stralòja[20]) dal s̅upöl[21]) vërt, cun si doi gures,[22]) che paussòva su 'n sturtón,[23]) se tulòva 'n trunc òra dela pitra[24]) y se ciablòva[25]) 'n njoc de fëur; 'l òva ciarià sú sun un ciavál doi baghes[26]) y sul auter na lagl[27]) y na bëus̅a de rauša,[28]) y dò g̅iva na stërpa[29]) che 'l dòva menè via Nëifs.[30]) Fòve unìt 'm pue' a remëur cun bèra Stöfun, percie che i òve giarà[31]) na tèl vödla záchera y ël me-la lunòva, ches̅ vödl abrà; y 'n besère,[32]) šiche 'l ie, n' è-i ulú tlo inò i-la tachè; è scutà böl chiet šiche 'n pavarùc dò 'n piciuel, y me tòle òra de purga 'n tò' de pulënta, che fòva bën prústia, ma bòna assè per trè a bocia[33]) dò 'l stracòi[34]) ch' òve fat chesta dumán, y 'm pue' de sbiaca[35]) ch' òve mò te zucia, la lavòva-pa bën g̅u.

Dò 'm pöz ie-l muet a g̅i inánt, chel pòzigher[36]) de ciander,[37]) cun si hòches[38]) arbagutèi, dò che 'l i òva tra sëura la sòja.[39]) Je n' òve fat remida,[40]) ma z̅ën muev-i 'nce je: via per 'n tèl ars̅ëi,[41]) me tlupán mo 'n valgún šandliei[42]) per me saurè, su per tèi zupiei da pèr da pissulí, via per i ronč di Tuèi fina pra 'l šalpiër del dulà de Šádules, y me conce dò 'n salandrón per spië dò gola[43]) g̅u; ma nia ne se laša udëi, 'nfin che aude raušàn tel frušám[44]) dla da mè y che spriza òra 'n böl bëc cui còrni da trëi zueches,[45]) ma 'n òve mò arg̅ónt ca mi drumblón[46]), che 'l òva böle fat 'l grop[47]) y che 'l fòva cun trëi sbalč òra de tir;[48]) je su, y še bën che òve dlacíns[49]) ai pieš, riëš g̅u per chi trëbeš, passe via 'l sedím[50]) da Fëur y la passadoja[51]) da Ciaslát, ulà ch' è scrabucià[52]) su na turba[53]) d' archëč, ma 'l fòva dut massa tèrt, 'l òva böle tajà via per i tlusiei y 'l tamëiš[54]) de Grialëces dut de vöre stlöf,[55]) y tu saventà[56]) cël-i dò z̅ën!

[14]) Ausruf der Enttäuschung; [15]) Pferdeschellen; [16]) vergeblicher Gang; [17]) Farnkräuter; [18]) Steg; [19]) Säumer; [20]) Sonderling, Hexenmandl; [21]) kurze Joppe; [22]) schlechtes Pferd; [23]) umgefallener, alter Baum; [24]) kleines Trinkfäßchen; [25]) kauen; [26]) Fellschlauch, Fellfaß; [27]) flaches Faß für Saumtiere; [28]) Blätter der wilden Preiselbeeren (granëtes mates), die zu Somach als Färbemittel vermahlen wurden; [29]) alte Ziege, die nicht mehr trächtig ist; [30]) Fassa; [31]) kündigen, einfordern; [32]) aufbrausende, jähzornige Person; [33]) essen; [34]) große Anstrengung; [35]) mit Wasser verdünnter Branntwein; [36]) kleine, dicke Person; [37]) Bote; [38]) schlechtes, altes Pferd; [39]) Saumgurt; [40]) ich hatte nicht die kleinste Bewegung gemacht; [41]) Gesträuch; [42]) Waldbeeren; [43]) Schlucht; [44]) am Boden liegende, dürre Reiser; [45]) Enden des Geweihes; [46]) Schießprügel; [47]) plötzlich abschwenken, umkehren (vom Wild); [48]) außer Schußweite; [49]) kleine Eisballen an den Schuhen; [50]) Gemäuer, Ruine; [51]) Übertrittbrett an Zäunen; [52]) aufscheuchen, aufstöbern; [53]) Haufen, Wolke; [54]) kleinsteiniges Gerölle; [55]) schnellstens; [56]) du Prahler, du Gescheiter.

Ma a uet n' ulòv-i 'mpò no ḡi a cēsa, 'n tèl cúzín sfulminà[57]) sarà-l bēn mò sa la fradojes,[58]) me pēns-i; ma 'l univa da Bulacia ca 'n drē' rabiòz[59]) y prēš sons ruà te na pluaca,[60]) ch' è metù man de fè pastöl,[61]) y che fòve cuntēnt che 'l fòva 'ngali böl deslínc[62]) ite tal tiáč[63]) del disè; iló sons stat sot, i ciauzèi šutlòva y 'l curpöt ēss-uη pedù sturzè; da puent de sfessura univ-el ḡu na drēta ghemuera, y 'n valguna biéšes blatèdes[64]) de Piere dal Böc y si doi vödla cueches[65]) arföses y dal putl[66]) univa a dalērc dut sprigulèdes. Chel bardaša de disè s' en fòva mucià dant cun si fluč tacà te 'n pēdl y ḡa che 'l giangenòva[67]) tan, i è-i dat 'm pue' de ciašuel, zèrze[68]) y rassēnt, y ēl m' à spòrt na basana[69]) che 'l òva giapà da si oma de lēn. Po m' è-i ciulà 'nteur 'l còl 'l fazuel[70]) y su bölau 'nfin sul nëide. Na miērla[71]) ciantòva drē' tribel, tèi berloč[72]) y doi coches[73]) šulòva 'ncantēur, y böl 'mpont saut-el òra 'n liever blanc, y je ti stlöfe dò cun mi ram,[74]) y še bēn che la fòva 'm pue' curta, 'l è-i culetà sot-sēura.

Z̄ēn fòv-i bēn cuntēnt y m' è spazà ḡu, y canche ruve ḡu dala zúfia[75]) de Sovía, 'ncont-i ch' la trancia[76]) de Turtía, strieva[77]) y cun si napla,[78]) che ḡiva cula bòna ueia[79]) su da Cresēnza, y je diše: »O, ie-l tumà ite 'l furnöl su dal giērvadēur?«[80]) — »Ši, ši, respuend-ela, Cresēnza ie ḡita a Roma, ma Ušöp ne ie-pa nia cuntēnt cu na tèl stlöta muta.« A, me pēns-i, tlo ie-l mieč no fè puces,[81]) cun ch' sta pusles[82]) d' ëiles, les vēn giēn a rusnè de ra;[83]) y très, ḡu da Ḡan Tòne, per me rusnè òra davía del ciamp dal acha,[84]) de chēl che l' an de spèda,[85]) y che je i ulòve vēnder cun lušonga;[86]) si fēna fòva a bailè[87]) y ēl ne s' à 'nfida a stlu 'l marciá, 'l se tēm tan dala gaböles,[88]) dala cialuja[89]) y da sant Afra,[90]) y 'l òva permò cumprà ch' la grúzena de Ronc cul mulín zēnza filamēnta[91]) y 'l se temòva dala mēssa a uš auta[92]) dela fēna, che fruetenöa plu giēn che laurè ala lèrgia.

Can che ḡive da Còsta ite fòv-el 'n tèl mut del ciašè[93]) de Fungēja che vardòva 'n pulerín y na bimba; 'l s'òva sgraflà sú sun'n lēn per mēter pēngula ai uciei, y je ti svèje su: »Cēla, ma mieč sun ti bestiám, che va a dañ«; y ēl tla sperduda chèga ḡu y se frantumöa[94]) na giama, ch' è abù 'n drē' lēur a 'l ḡudè su y 'l trapinè a cēsa, ma per fertuna n' à giapà 'l pòder nia de rot.

[57]) Alpenhase, der nicht ganz weiß ist; [58]) Beschlagplatz; [59]) Sturmwolken; [60]) Gußregen; [61]) ermüden, langsamer gehen; [62]) eben; [63]) alte, schlechte Dille; [64]) an einer Krankheit leidend (Wolkenstein: 'mblatèdes); [65]) alte, schlechte Kuh; [66]) die nicht gedeihen; [67]) lüstern sein (ghinè); [68]) trocken; [69]) eine kleine Garbe grüne Erbsen (còsi); [70]) Halstuch (fazulèt); [71]) Singdrossel; [72]) und [73]) Alpenvögel; [74]) Schießprügel; [75]) kleines, schlechtes Haus (auch »Gütl«); [76]) Klatschweib; [77]) mager; [78]) weißes Trauerkopftuch; [79]) Weisset (cercuenia); [80]) Gärber: [81]) Komplimente, Umschweife; [82]) Täudlerinnen; [83]) Übles reden (Wolkenstein: rusnè 'n ra); [84]) Bock (ciavalón); [85]) strittig sein; [86]) Rückkaufbedingung; [87]) Wöchnerin pflegen (fè la bèila); [88])—[90]) verschiedene Abgaben; [91]) Gangwerk; [92]) scharfe, laute Vorwürfe; [93]) Sennerei; [94]) brechen, beschädigen.

»Zēn va mè, me pens-i, še no Böta sta cun festide.« Son mò cherdà pra 'l cramer y m' è fat dè per trēi lire,[95]) doi drairi y 'n laichter[96]) 'n puchl, 'n miuel[97]) de uele, 'm pue' de stupín dala lum, 'n maz de suplríns y 'n pristl per la fēna, y chēš ie stat bēn fat, che 'mpö de giapè la šopa y na bòna remanzina,[98]) šiche l' aspitòve, can che l' à udù 'l pristl, n' à-la dit .patöla,[99]) y prēš m' à-la purtà su 'n bon cròšul, miēur ch' i gran ojes[100]) n' en à, y je me 'l è šuflà[101]) ite cul apetít da jagher, y pò m' è-i petà via sun ban da furnöl, me l' è impizèda[102]) y se l' on cuntèda biei pacifici y cuntēnč mò giut ala longia, 'nfin che 'l fòva scurēnta nuet.

Zēn v' en è-i bēn ciaculà su assè; la vödla paròles, che ne vēn puec o nia plu adurvèdes, ve spiegh-i tlo per tudēsc; metē-les inò 'n dròva, y n' auter añ v' en dirè-i inò truepes d' autres, che è crit su y che m' è nutà su. Zēn bòna nuet a duč!

Franz Moroder.

'N salút.

(Per nòš Segn. Pluván Franz Anderlan al' ucašión dela fōsta, che la chemún d' Urtišēi i a fat per i dè 'l diplom de Ehrenbürger y liet dant sul bast di 18 d' Agóst 1912 da Franz Moroder de Lenērt.)

Cialēde tanč che 'ncuei s'à abinà 'ntēur
A nòš Segnēur Pluván per i fè drēt unēur,
'N unēur che 'l s'à tan bēn merità
Dò vint añi de cura y dut chēl che 'l à fa.

Perdona, še 'ncuei je te dè del tu;
Crē-me, chēš vēn de cuer mò tan plu,
'L ne ie per mèla crianza,
Sès bēn, nēus poèč on chesta usanza.

Böle da gēun nòš cumpagn' ies-te stat,
Pò ti studi cun flais ès-te fat,
Pò cun gran zèlo ies-te stat nòš caplán,
Pò nòš curát y zēn d' Urtišēi 'l prim pluván.

Tu dirès: »M' ēis fat for mè böl sul mus,
Ma dò 'l spinèl truepa muejes y ferdrús«;
Son danz puera gēnt, perdone-nes möfun
A mi, a Tòne, a Sèpl y a Stöfun.

[95]) Pfund = 12 alte Kreutzer; [96]) = 4 Pfennige; [97]) ungefähr $^3/_{10}$ Liter; [98]) gelinde Predigt; [99]) nicht das Mindeste; [100]) große Herren; [101]) schlürfen; [102]) anzünden ('mpiēda).

Tu t' ès 'ncurà de nòš bēn spirituèl
Y suvēnz 'nce per tanč del bēn materièl:
Tan de puereš y descunsulèi che t'ès ḡudà,
Y de mantenì la pèš t' ès dagnēura purvà.

La curtina y la dlieŝa ès ḡudà a 'ngrandì,
Aciò che staŝóns 'n vita y dò mòrt plu saurì,
Per la scòles y tan d'autra còsses truep ès fa
Da vint añi y plu, per nòŝ bēn ès for laurà.

Cun tan de dutrines, perdiches, 'nsegnamēnč
Che Tu t' ès purvà, che restóns biei valēnč.
Ma tan suēnz ti amunizións à puec ḡuà,
Y cò t' arà-la-pa pò tel cuer mujà!

Ma ch'l böl Die tēn-pa de dut cont
Y paja-pa autramēnter che cheŝ mont,
Y dò la fadíes y 'l lēur de chiš pueč dís
De prèmio te don-el-pa 'l böl paravís.

Ma no mò prēš, mò giut muesses stè
Pra nēus y purvè de nes custemè;
Ulessán 'nce nēus la-sú te fè cumpagnía,
Še bēn che nòŝ merít sarà pitl o nia.

Y je è mò na gauŝa de me ralegrè,
Per chēl è-i 'nce purvà tan böl de ciantè,
Percie je è fat gor 'n böl vadagni
A giapè 'ncuei 'n tèl bon cumpagni.

Z̄ēn ëss-i-pa mi pitla ciantia bēn finà,
Mè-drē che la v'ēss' scusà y no stufà,
Pò ue-i-pa bēn inò na uröla böl chiet scutè,
Percie 'l ie-pa bēn 'n taicher per gherdēina a dichtenè.

La grandëzes del mont.

Cula paròla »mont« 'ntendóns 'l ciel y la tiēra; al ciel i diŝóns 'nce 'l firmamēnt y ala tiēra 'ncē 'l mont. Dut adúm ie danz zöche de grant òra de mesura, zöche tan de grant, che nòš ferstònt n'ie nianca bon de se fè na drēta idèa no de vèl tan de grant.

Sul ciel ie-l na infinità de stēiles, ugnuna tan granda, che degún ne se pò fè na idèa, y che 'l pèr na còssa che ne pòsse vöster, ma 'l ie 'mpò vēira. Danter duta càntes chesta stēiles

n-ie-l doves, che nes pèr a nëus 'n tòc plu grandes che duta l'autres: 'l surëdl y la luna i diŝóns a chësta doves.

'L surëdl.

La stëila de plu gran 'mpurtanza per nëus abitánč dela tiëra ie 'l surëdl, máŝima davia che 'l iluminöa la tiera y che 'l la ŝauda. 'L surëdl ie 'n còrp tan grant, che 'l mesura, a se pensè ná còrda trata iust a möz òra, 193.030 miër, che fossa 1,384.800 km; y 'l ie tan da lonč da nòsta tiëra, che 'η messëssa furnè 300 añi dí y nuet sula ferata a muever te Gherdëina o te vèl auter luec sun nòsta tiëra, a ulëi revè le-prò. Y ŝe fossa valguni sul surëdl che traḡëssa 'n cic, bën 'm pue' ad-aut mussëss-el cighè, pò metëss-el 14 añi a ruvè ḡu da nëus 'nfin che 'η 'l audissa. — Z̄ën mussëis savëi, che 'l ie stëiles mò plu grandes che 'l surëdl; pensëde ma pò, tan da lonč che les muessa vöster, arḡá che les semöja tan pitles.

'L surëdl pò-η dì che sta for adös te si medöma luegia, ma 'l se muef 'ntëur sè 'nstës ŝiche na ròda va 'ntëur al aŝíl.

La luna.

Ŝe 'l surëdl ie ŝaldi plu grant che la tiëra, ie al incontra la luna 50 jëdeŝ mëndra che la tiëra; y la ie 51.000 miër (384.400 km) da lonč da nëus. La luna ròda ënche 'ntëur sè 'nstëssa ŝiche na ròda; y pò va-la mò te 29½ dís 'ntëur la tiëra. Y pervia che la tiëra va 'ntëur 'l surëdl y che la luna va pöa, va-la de trëi viëreŝ: 'ntëur se 'nstëssa, 'ntëur la tiëra y cula tiëra 'ntëur 'l surëdl. Y la luna ne luna nia 'nstëssa, ma la vën iluminèda dal surëdl; y al dò che la sta o 1.) danter 'l surëdl y la tiëra, o 2.) dò la tiëra, o 3.) da una pèrt o dal' autra dela tiëra ons 1.) luna nueva, o 2.) luna colma, o 3.) prim o ultimo chèrt. Y 'nŝi for ugni 29½ dís. Canche 'l ie luna nueva, pò revè la luna iust t' una lingia danter 'l surëdl y la tiëra y nes curì ite 'l surëdl: 'l ie na finsternus del surëdl, ŝiche 'l ie stat l' añ passà; y canche la luna ie dò la tiëra, che 'l ie luna colma, pò revè la tiëra inò iust t' una lingia danter 'l surëdl y la luna: 'l surëdl ne pò plu nia iluminè la luna, y 'l ie na fínsternus dela luna.

La tiëra.

Ŝe na pèrt de ḡënt ne uel nia drë' crëier, che 'l surëdl y la luna sibe doi còrps tan granč, cherderà-i bën al mancul chël che diŝe z̄ën dela tiëra. Chësta pò-η pu muserè òra a plu manieres.

Che la tiëra ie ënche 'n còrp turónt, ne dubiterà plu neuei cun dí, ulà che 'η pò ḡi (cun ferates y bastimënč) dut 'ntëur, mia no deguni. Böla lizia dut 'ntëur ŝiche na turnèda de smauz no n' ie-la; ma per chël ie-la 'mpò zöche de turónt, a prëŝa puec,

n-ie-l doves, che nes pèr a nëus 'n tòc plu grandes che duta l'autres: 'l surëdl y la luna i dišóns a chësta doves.

'L surëdl.

La stëila de plu gran 'mpurtanza per nëus abitánč dela tiëra ie 'l surëdl, mášima davia che 'l iluminöa la tiera y che 'l la šauda. 'L surëdl ie 'n còrp tan grant, che 'l mesura, a se pensè ná còrda trata iust a möz òra, 193.030 miër, che fossa 1,384.800 km; y 'l ie tan da lonč da nòsta tiëra, che 'η messëssa furnè 300 añi dí y nuet sula ferata a muever te Gherdëina o te vèl auter luec sun nòsta tiëra, a ulëi revè le-prò. Y še fossa valguni sul surëdl che trag̅ëssa 'n cic, bën 'm pue' ad-aut mussëss-el cighè, pò metëss-el 14 añi a ruvè g̅u da nëus 'nfin che 'η 'l audissa. — Z̄ën mussëis savëi, che 'l ie stëiles mò plu grandes che 'l surëdl; pensëde ma pò, tan da lonč che les muessa vöster, arg̅á che les semöja tan pitles.

'L surëdl pò-η dì che sta for adös te si medöma luegia, ma 'l se muef 'ntëur sè 'nstës šiche na ròda va 'ntëur al ašíl.

La luna.

Še 'l surëdl ie šaldi plu grant che la tiëra, ie al incontra la luna 50 jëdeš mëndra che la tiëra; y la ie 51.000 miër (384.400 km) da lonč da nëus. La luna ròda ënche 'ntëur sè 'nstëssa šiche na ròda; y pò va-la mò te 29½ dís 'ntëur la tiëra. Y pervia che la tiëra va 'ntëur 'l surëdl y che la luna va pöa, va-la de trëi viëreš: 'ntëur se 'nstëssa, 'ntëur la tiëra y cula tiëra 'ntëur 'l surëdl. Y la luna ne luna nia 'nstëssa, ma la vën iluminèda dal surëdl; y al dò che la sta o 1.) danter 'l surëdl y la tiëra, o 2.) dò la tiëra, o 3.) da una pèrt o dal' autra dela tiëra ons 1.) luna nueva, o 2.) luna colma, o 3.) prim o ultimo chèrt. Y 'nši for ugni 29½ dís. Canche 'l ie luna nueva, pò revè la luna iust t' una lingia danter 'l surëdl y la tiëra y nes curì ite 'l surëdl: 'l ie na finsternus del surëdl, šiche 'l ie stat l' añ passà; y canche la luna ie dò la tiëra, che 'l ie luna colma, pò revè la tiëra inò iust t' una lingia danter 'l surëdl y la luna: 'l surëdl ne pò plu nia iluminè la luna, y 'l ie na fínsternus dela luna.

La tiëra.

Še na pèrt de g̅ënt ne uel nia drë' crëier, che 'l surëdl y la luna sibe doi còrps tan granč, cherderà-i bën al mancul chël che diše z̄ën dela tiëra. Chësta pò-η pu muserè òra a plu manieres.

Che la tiëra ie ënche 'n còrp turónt, ne dubiterà plu ncuei cun dí, ulà che 'η pò g̅i (cun ferates y bastimënč) dut 'ntëur, mia no deguni. Böla lizia dut 'ntëur šiche na turnèda de smauz no n' ie-la; ma per chël ie-la 'mpò zöche de turónt, a prëša puec,

šiche na bala de nëif. can che 'η scumëncia a la fè, mášima še 'η tòl nëif dura: plëina de gòlbri y de bug̅es.

Y la tiëra va ënche 'ntëur sè 'nstëssa, tel tëmp de 24 ëura; 'nši devënt-el dí y nuet, al dò che 'l luec, ulà che son, ie autà per-möz al surëdl o de contra.

Y sun ch'sta tiëra sons nëus uòmini y duč pèr-el che stèbe tan giën tlo, ch'i n'ulëssa mèi plu s'en g̅i. Davia de chël me sà, che 'l paje la fadia de dì y de rusnè 'mpue' de vèlc de plu de chesta benedëta tiëra. Dant al dut audide, cie che dis̅e dela grandëza dela tiëra.

Emaginë-ve, che fossa fat 'n böl gran buš a möz̅a la tiëra òra, šiche te na bòstla de 'n padenòster. Še ches̅ buš fossa fat tan lèrc y tan aut, che 'η pudëssa g̅i saurì la-ite y très òra da una pèrt al' autra, pò adurvëss-uη iust 3437 ëura a g̅i très òra, chël fossa 143 dís y 143 nuetes, zënza se fermè 'nvalgón a 'n tò 'n chèrt. Y z̅ën 'nmaginë-ve che 'η trag̅ëssa na còrda 'ntëur la tiëra, šiche 'n cërtl dut 'ntëur; na tèl còrda messëssa vöster 40,075.000 metri oder 40.075 km longia; a g̅i a pö dut 'ntëur metëss-uη 900 dís, a paussè y durmì de nuet. Z̅ën rat-i che pudëis ve fè 'm pue' d'idèa dela grandëza dela tiëra. O fòrši ve fas̅ëis 'm pue' plu d'idèa, še ve dis̅e, che la lèrc ch' ie sula tiëra ie a prëša puec 10,000.000 jëdeš mò 'n tan granda che duta Gherdëina.

Z̅ën dela qualitèjes dela tiëra. Trëi èlèmënč pò-η desfrenzië sula tiëra: 1. 'n sut y dur, a chës̅ i dis̅óns fonz o-tiëra; 2. 'n mòl, y a chës̅ i dis̅óns èga; èga ie-l sul mont 'n tòc plu che tiëra; tiëra ie-l mè-drë la tèrza pèrt de dut ches̅ mont; l'autra doi pèrtes ie èga (mères, lèč, ruves). 3. l' aria.

La tiëra fërma forma 5 pèrtes del mont: L'Asia, l'Europa, l' Africa, l' Australia, y l' America. La prima cater ie dutes sun una möz̅a pèrt del mont, l' America ie sul' autra pèrt y ie permò unida giatèda su da Columbus del 1492, dan 421 an̅i, dant ne savòv-uη nia del' America, y 'η ne savòva mò, che la tiëra ('l mont,) ie turonda.

Ora de chël ie-l mò šaldi ínsules sul mont, de grandes y de pitles, y sula mag̅ra pèrt viv-el ënche g̅ënt. Sula tiëra fërma ie-l pò de gran planadures, šiche tel'Italia, t'Ungaria y mò 'n tòc de mag̅res n-ie-l tel'America. Monč y crëpes ie-l ënche sëura dut 'l mont; 'l mont plu aut te duta l'Europa ie 'l Montblanc tela Sbizera, 'l ie 4810 mètri aut sëura 'l livöl del mèr. Ma tel'autra pèrtes del mont n-ie-l mò bëndebò de plu auč; i plu auč ie tel'Asia; iló ie-l crëpes de passa 8000 mètri auč. Per ve fè na idèa mussëis savëi che Saslónc ie 3178 mètri aut.

La populazión del mont.

Asia:	900.000.000	= 9 cënt milións;
Europa:	400,000.000	— 4 „ „

Africa:	161,000.000 =	161 milións;
America:	144.000.000 =	144 „
Australia:	6,000.000 =	6 „

I rēgnes del' Europa:

Austria-Ungaria:	45	milións abitánč
Rušia:	130	„ „
Franzia	39	„ „
Prussia	38	„ „
Italia	34	„ „
Ènglònd	33	„ „
Spagna	19	„ „
Baviera	6	„ „
Sbizera	3½	„ „
Sachsen	4½	„ „

Populazión de 'n valguna zitèjes:

Londra	7,000.000	Buda-Pest	700.000
New-York	4,600.000	Madrid	600.000
París	3,000.000	Leipzig	600.000
Berlin	3,000.000	München	600.000
Viena	2,000.000	Praga	600.000
St. Petersburg	1,500.000	Neapel	600.000
Moscau	1,000.000	Roma	600.000
Costantinopel	1,000.000	Milán	600.000

Tel Tirol:

Dispruc	50.386	Ruverēi	11.600
Trēnt	27.000	Marán	11.200
Bulžán	24.000		

ie la zitèjes cun passa 10 mile abitánč.

Pò d'autri lueš:

Ala de Dispruc	7000	Ampēz	3400
Schwoz	7000	Burnöc	2700
Persenón	6000	Tramín	2400
Gries de Bulžán	6000	Naimòrc	2400
Lienz	5700	Salēurn	2300
Kòltra	5000	Fedóm (Plief)	2300
Ciastöl	3500	Urtišēi	2124

Segnēur Batista da Sotanives.

L' oma, ch' à metù sot ala gialines 'n dí del Avënt.

1. 'N dí del Avënt,
Dal mager vënt,
Devënt-el te cësa
'N gran spavënt.

2. Da castl da spëisa
Via pra mëisa
L'oma desprèda
Dut che bëisa.

3. 'N bon pastulà
'Ncuei vën fa,
Tamesóns y èga
Bën mešedà.

4. 'Mpöa la lum
Dut al-infúm
Per corer te stalla
A udëi 'l grum.

5. Pò-η se 'mpensè,
Ce nòt' y ce fè, —
Dut te fuec
Sarà git 'l cafè.

6. Mutóns y mutáns,
Giač y cians
S'abina dan stala
Y sauta y bala.

7. L' oma su l' ëura
Va y gëura
Per udëi la gialina
Cie che l'à fa da ch'st ëura.

8. Ce dlacià,
Ce splumà!
'N punsín
Tlo böl cherpà!

9. Gialines desprèdes,
Mözes dlacèdes;
L'oma scumëncia
A trè de gran brèdles.

10. »Tan bölín,
Puere punsín!
Fòve per te vënder
D'instà a 'n patín.

11. Y zën per ch'st añ,
Che vën, ce dañ!
Te stua te pòrt-i
Su böl plan.«

12. Metù bën blòt
Te 'n böl scafaròt,
Medesina le-prò,
Getèda te 'n gòt.

13. 'L òva 'l brusëur
Y 'n rie culëur,
Per chël 'l à l'oma
Metù sun fëur.

14. Dut al-infúm
Te furnöl al-ingrúm
Vencëies mò vërč,
Che fès 'n drë' fum.

15. Furnöl revënt
Che 'l ie 'n spavënt.
'L punsín che dlëiga
A ugni mumënt!

16. 'N 'l aut desdlaciàn
Y le-prò çrazàn,
Böl' ugni-tan'
'N pue' šiblàn.

17. Cun na šadón
Bën smauz, del bon,
Ti vegn-ël dat ite,
Che 'l vegnë inò 'nton.

18. Böl 'mpont
Cun chel drë' bon ont
'L à-la ma fat
Unì al mont.

19. Inò te stala
Purtà zẽn 'l à-la,
Dat da magẽ;
Y pò s'en va-la.

20. Inò desfertuna
Je-l unìt una
Al puere punšín,
Che nen òva mò pluma.

21. Dlongia 'n pèl
Da 'n pö de 'n vadöl
Je-l unì sfrant
'N dí de Nadèl.

22. Tel lẽur de stridlè —
Y 'l gial a ciantè —
L'oma a 'l udẽi
Muessa bradlè.

Leo Runggaldier.

'L bambín da Nadèl.

Na pitla muta ulòva mẽter na lẽtra te na scátula dala pòsta, ma la n' ar̃gun̄gòva nia su. Te chẽla passa 'n segnẽur, ti dà na udlèda a chesta pitla, pò lieg̃-el l'atrès y mẽt la lẽtra te scátula. Su la cupèrta stašòv-el: »A chel böl pitl bambín da Nadèl sun Paravís.«

'L segnẽur va te scritòrio dela pòsta y se fèš lieg̃er la lẽtra. 'L fòva scrit:

Bon bambín da Nadèl!

'N aut dišàn, che te pòrtes datrai tèl böla ròbes a chi pitli; davia de chẽl te prö-i-pa böl, ne nes desminciẽ-pa nẽus, pò ies-a drẽt valẽnt. Te sès bẽn, l'oma ie for tan amalèda, mi frèdeš ie mò tan pitli, pò ons tan la stẽnta: puec y nia da majẽ, deguna lẽgna da šaudè ite, zẽn che 'l ie tan frẽit. Te sès bẽn ulá che stašón, òra 'nsom la cuntrèda dela pecúnia.

Valdalafám, 24. XII.

'L segnẽur damanda dò y 'nrieš, che 'l ie pròpi na puera familia. Y da sẽira à-l fa purtè da si fanč de drẽ cestóns de lẽgna, de farina y de ròba da majẽ a chesta familia.

No mè la familia à abù de bòna föstes, 'nce 'l segnẽur fòva cuntẽnt d'avẽi pedù fè tan na bòn' òpra. S. da Passua.

'N puec per sòrt.

Sèpl 'nparòva da calighè y stašòva for sentà da man ciancia del mòster. 'N dí diš-el al moster: »Ne pudëss-i-pa nia stè sentà da mò-in-la 'n valgun' önes da vòsta drëta pèrt?« »Ciuldí?« damanda 'l mòster. Sèpl: »Aciò che mi urëdla ciancia vëgne ënche tan longia che la drëta.« Segn. Batista.

* * *

'L père damanda 'n dí ch'l Franzl, che va mò a scòla: Ès-a šaldi amič te scòla?« Franzl: »Nianca un no.« »Pu cò-pa 'nši?« Franzl: »Pu udëis, a chëi che me-les dà a mi, n'i ue-i je nia bon, y chëi che les giata da me, ne me uel nia bon a mí.«

Segn. Batista.

* * *

Entendù fauz. 'N dí vën tlamà 'l dutór da una dala veržura, che òva giatà 'n tèl mèl mè-drë' 'nši 'n aiet. »Eis-a böle tëu ite vèlc?« la damand-el. »No vèl' d'èxtra; nianca 40 šöldi no.«

Segn. Batista.

* * *

'L vöre avarón. 'L dutor, ch'à messù ği pra 'n tèl vödl avarón, diš, canche 'l 'l à višità: »Ne pòsse plu fè nët nia per vo, n'ie plu deguna speranza per vòš cašo.« »Si lauda Idie,« diš 'l avarón, »me temòve böle, che messës pajë 'n gran cont per la medeğines.«

Segn. Batista.

* * *

'L richter diš a bèra Mëine: »Me pèr, che te vòš luec ne sèbe deguni da i dè del »Vo« a ğënt.;« Bèra Mëine: »Je n'i dè a deguni del »Vo« auter che a segnëur pluván y a tí.« Segn. Batista.

* * *

Ušöp: »Tu Piere, ès-a audì chi che 'l ie mòrt inier? 'l aucát de Rain!«

Piere: »Pu no debánt, che l m'à mancià inier dut 'l dí la forcia.«

(Piere šagòva, che i malans ëssa, per tucë ğu drët sot cheš aucát, cris adúm duta la forces, che fòva da giapè y ch'i s'ëssa 'nprestà 'nce la sia.) Fr. Moroder.

* * *

Ëila: »Cëla mè-drë, tu carògna de lump che t'ies, dut battes très, pudessàn vöster riches, še t'ësses fa drët.«

Ël: »Ha, ha, je 'ncöghe al vöster ric je; dut ne pò avëi deguni y plu ciòc ch'je ne pò 'nce vöster 'n milionèr no.«

Fr. Moroder.

* * *

'N fulestier damanda te 'n luec na tèl vödla, te cie ustaria che l' fossa 'l mieč cherdè. »Pu, respuend-ela, ratësse 'mpò mieč pra l'Aucia, percie ilő tir-i òra mi uem 'mpò böle dala nuef.«

Fr. Moroder.

Bèra Levíš, 'l pöc, cumpròva for la farina da bèra Batista. Dui doi fòva galantòmes, i se stimòva un cul auter y fòva stimèi da duč. Ma bēra Levíš fòva 'nce maladēt: 'l pesòva for la farina, che 'l cumpròva, mò n'jēde. Y 'n dí vēig-el, che 'l en manciòva; 'l la pēisa mò n'jēde; ne gòva nia; n'en ie de plu. 'L òva drēt 'ngērt, ma la borsa nen à amicizia: 'l va dal richter y ti-la conta. 'L mulinè vēn tlamà y muessà tò pöa la stadiera. La stadiera giva bēn. »Y, diš 'l richter, ulà ēis-a 'l pēis?« Zēn va bèra Batista te fuja, tòl òra zöche y diš: »Tlo ie-l mi pēis: 'n löbl da 'n chilo de bèra Levíš.«

* * *

'N pröve conta, che n' auter òva n'jēde perdicà 'n Pasca de chel böl Die, che ie rešušità da mòrt. »Ce unēur per vo ēiles, diš-el, che 'l Segnēur ie cumparì 'mprima al' ēiles; ma nen ēis drē' de vöster supèrbies per chēl; chel böl Die à fat 'nši mašimamenter, aciò che la gēnt vēgne plu riēs a 'l savēi.«

* * *

Segnēur pluván diš 'n dí 'a 'n ciucón, che 'l ne dēssa böver tan d ègа-de-vita: »l' ègа-de-vita te fès 'l mager dañ.« »Pu, segnēur pluván, diš l' auter, perdichēis pu che dassón amè chēi che nes fèš del mèl.« »Ö, ma ne perdiche mèi, che dassón i dlutì.«

* * *

'N segnēur inglöš òva 'n jēde n fant bēn-de-bò frèt. 'N dí, che 'l ulòva gi a spaz, n' i òva 'l fant mò nia puzenà i ciauzèi. »Ciuldí n' ès-a nia bixenà i ciauzèi? 'l damand-el. »Pu, 'l ie tan bur tēmp, pò m'è-i pensà, che ne gòva 'mpò no nia: i vēn inò da ledám, can che gēis òra.« Bon, 'l segnēur zèra la cēsa-da-fuec y la mašòn dala spēisa, se mēt via la tlè, se tòl sēura chiš ciauzèi da ledám y uel s'en gi. Zēn vēn l' fant a priē che 'l i laše tlo la tlè: »Ce ues-a fè?« »Pu, ulēsse vèl' da majē.« »A, laša pu-mè, respuent 'l segnēur, ne gòva mpò no nia, can che 'l ie, giates 'nši inò fam.«

* * *

»Chēsta ne pò vöster, diš un, che Diēva sibe stata mò inuzēnta de-fin y s'èbe 'mpò lašà trè al mèl dal malán.« — »Chēl bēn segura, i respuent l'auter, che še la fos stata tan maladēta che l'ēiles dal dí da 'ncuei, ēss-ela ēila trat al mèl 'l malán.«

* * *

»O Stina, dišòva Gan, sta-pa pra mè, can ch' è da murì, che še te vēighe tè, mòr-i mò 'n tan saurí.«

* * *

Šepantòne de Franzl dišòva 'n dí al Wēiglaiter: »Da-me 'n fulminánt!« Y l' auter, nia pēigher, i dà 'l bostl y diš: »Tlo sit-i-la a ch' lun che te ues.«

* * *

Bèra Batista òva ’n dí na gran lētra da dè su. ’L òvà metù su ’n bol da cin šòldi. »La lētra ie massa pesòcia, diš chēla dala pòsta, messēis mēter su mò ’n bol.« »Pu, respuent Bèra Batista, pò vēgn-ela pu mò plu pesòcia.«

* * *

Stöfun ruva na dumēnja böle dò-mez̄-dí abenēura a cēsa. Per strèda ancont-el anda Stina. »Pu marítenes, ulà muess-i-pa fè debòta na crēuš, che tu vès tan abenēura a cēsa? diš-ela. Y Stöfun: »Faš̄ē-ve-la sul spinèl, anda Stina.«

* * *

’L pröve, ch’òva da pistè chēi de pers̄ón, ruva ’n dí te ’n buš pra un, che ne fòva mò mèi sta iló. »Z̄ēn, diš̄-el, cuntē-me ma vòsta vita passèda y diš̄ēde böl l’auritá. Ce v’à-pa menà te pers̄ón.« »’N giandarm.«

* * *

Un à giatà n tacuín y ne ’l à nia fa cunedí. ’N pöz dò vēgn-el tlupà su dai giandarmi y chēi uel savēi ciuldì che ’l n à nia purtà ’l tacuín a ’l fè cunedì. »’L fòva böle tan tèrt de nuet can che ’l è giapà.« »Y l’ auter dí-pa?« »Pu, diš̄-el, l’ auter dí ne fòv-el plu nia la-ite.«

* * *

’N ciòc ne se ’ntopa na sēira nia a cēsa. »Muessa vöster, se cont-el, ch’ i m’ èbe tra òra dala pòrta fauza.«

* * *

’L giandarm va a se lašè trè ’n dēnt; trè dēnts ie ’l lēur, che na pèr de dutores fès̄ ’l plu ’ngiērt. ’L ti tira ’l fauz. »Z̄ēn ēis pià ’l fauz« diš̄ ’l giandarm. »Canta chēl, respuent ’l dutór, ēis-a bēn ’nce Vo datrai pià ’l fauz.«

* * *

Levíš ie revà na sēira ’m pue’ tèrt òra d’ustaria. Dan pòrta se tir-el òra i ciauzèi y va ite böl a chiet te standegun. Ma Levigia s’ à ’mpò dešedà. Riēš pessà se g̅enodl-el g̅u pra cuna y mēt man de nanè y d’i ciantè dant a ch’l pitl. »Pu cie fès-a, Levíš?« »’L ie böl möz̄-ēura, che pròve de ’ndurmenzè cheš Tòne, ma ’l ne uel durmì.« »Pu ’l è pu tlo te liet pra mè«, respuent Levigia.

* * *

Bèra Piere à messù tlamè ’l dutór. «Pò muess-i mò ve racumandè de ne böver massa pier», diš̄ ’l dutór dan s’en g̅i. »A no, no, respuent bèra Piere, de massa ne m’en sà-l mèi.«

* * *

Mëine ie pra i saudèies. 'N dí te scòla vëgn-el damandà, ciuldì ch'i saudèies d'un regimënt à butóns ghiëi y i autri butóns blanč. »Aciò ch'i pòsse se ciulè 'l curpöt« diš-el böl da maladët.

* * *

'N segnëur ruva 'n dí sun pastura pra la biešes. N' jëde rešon-el cul disè; pò va-l dal paster y mët man de ciaculè cun chël. »Vòš disè à dit, che la biešes fošes maja adös mò 'n tant che la blances; ie-pa chël vëira?« »Öhö,« diš 'l paster. »Še cò ie-pa chëla?« »Pu de fošes n ie-l adös mò n tantes che de blances.«

* * *

Ch'sta cësa ie mia y 'mpò no mia;
Per 'l segondo n' ie-la ënche no da nia,
'L tèrzo ne starà ënche no for tlo,
Per 'l quarto ne sarà-la ënche no,
'L quinto unirà ënche purtà via.
Die! chi pudrà dì: »Ch'sta cësa ie mia?«

(Sula cësa Villa Runggaldier a Urtišëi.)

Pensieres.

Fos bën drët dì vèlc datrai,
Še 'η ne falëssa for la šipa;
Gëures la musa, diš-i: Ches bagai
Muessa for menè la snipa. C. D.

For pensè, ne dì mèi nia
Je melsàn per ana y còrp;
Rusnè drët truep y pènsè nia
Ne farà segúr degún acòrt. C. D.

Anes supèrbes è-i je giën:
Sú-vier supèrbes, ǵú-vier da bën,
Laudè les muessa mi rim. —
La-sú se cufè,
La-ǵú strandlè:
— Na crëuš d'òr pò-les avëi per mè —
Tèl anes ne sons je bon de laudè. C. D.

Vèl ǵënt ie 'ntòrta,
Vèlc ie mèl trata,
Puecia d' acòrta
Y tanta de mata. C. D.

Na bauŝía ie ŝ'che na levina:
plu che te la berdoles, y plu grànda che la vēn. C. D.

Pensè, pò dì,
Se lecurdè, še no scri. C. D.

Maride-te o sta da maridè:
Una y l' autra te sarà da ruè. F. M.

N' jēde òva un damandà Voltaire, 'n uem de gran inuem, can che 'η dēssa se maridè; pò i respuend-el: »N' jēde dan i carant' an̄i no, y dò i carant' an̄i gor no plu.« Fr. M.

Chi che brèva
Se-la strèva.

* * *

Chi ch' à suspöt
Ā 'l deföt.

* * *

'L draier ingiust
Maja 'l raineš giust.

* * *

'L gròs de tòrt
'N maja dies̄ a bon repòrt.

* * *

Gròs̄ de stòla
S' en g̅òla.

* * *

'N lëur möz fat
Ne laš-uη udëi a 'n möz mat.

* * *

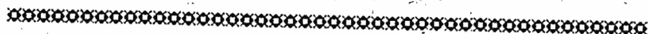
'N gòp y 'n zòt
'Ngiana vintòt.

* * *

L' ëiles y 'l furnöl de stua toca a cēsa.

* * *

Trēnte-sies mestieres, caranta mesèries.

Da 'n devinè.

Ah, stoma chi ch' i son:
Crëie, èrt nen à-i degún:
Mo, orös-te tò retrát
Avisa a tè anfát,
I' te-l fège zëgn sul momënt,
Ch' ël te somëie böl dut cant.
Degún moler 'l ös te n' an,
E ju te-l fège snöl de-bán;
Mo te mësses stè pro mè,
Še te-l os, mai te-l da-i con tè. Prof. Alton.*)

Soluzión de chël da 'ndevinè tel calënder dal an passà:

I.

2	7	6
9	5	1
4	3	8

II.

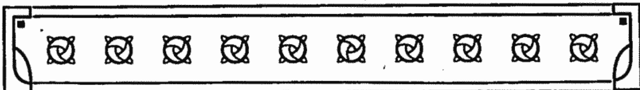
36.

IV.

Deguni, i autri s' en mucia.

III. J à la I. bòza da 8 litri plëina,
la II. bòza da 3 litri ueta,
la III. bòza da 5 litri ueta.
I 'n mët: dala I. 3 l tela II. y da chëla tela III.;
rösta 5 — 3.
pò dala I. 3 l tela II. y da chëla 2 tela III.;
rösta 2 1 5;
pò dala III. 5 l tela I., dala II. 1 l tela III.
rösta tela I. 7 l II. 0 III. 1 l.
pò dala I. 3 l tela II. y da chëla tela III.;
pò n-ie-l: I. 4 l, II. 0. III. 4 l.

*) Ora de „Rimes Ladines". Disprue, Wagner 1885.

Libri nueves.

La bíbia per gherdëina.

(Da Segn. Tita da Pertëut.)

Plu da giut, can che 'η 'mparòva mò 'm pue' de talián a gi a scòla, òva 'l pröve liër fè a ensegnë dala dutrina te scòla. 'L pudòva tò ca 'l catechismo talián y la bibia taliana y lašè 'nce 'm pue' lieger dò per talián, chël che 'l òva spiegà per gherdëina. Y ga che nòs linguagio ie parënt cul talián, univa 'nce i sculèjes prëš sëura, cie ch' i ligòva. La giva saurì a emparè dai libri talians, chël che i òva audì per gherdëina.

Cò ie-l-pa pò al dí da 'ncuei? Dut autramënter, dut cant s' à mudà.

Te scòla ie-l òra dela sëula dutrina dut cant per tudësc. En un cont drët bën fat. Chëi de Gherdëina à na böla ucasión de 'mparè tela scola del luec, chël ch' i 'mparòva dant a gi òra i Tudëš. Mutóns y mutáns pò zën passè Puntives zënza messëi se daudè de ne savëi da se cumprè la ciarieses o vèl autra ròbes. Še 'n gëun ruva pra i saudèjes, entënd-el böle 'l prim dí, cie che 'l cumandánt miena. Še un dë gi òra de ca a se 'mparè 'n èrt, fès-el ënche plu saurì a savëi böle da scri y rusnè tudësc. 'L ie de segúr zöche de saurì y da laudè, che 'l ie la scòles tudëšes.

Mò zöche: da 'n valgún ani 'nca à-l scumencià a unì šaldi fulestieres ad-alèrc, adös duč tudëš. Per chis muessa la servitú savëi rusnè tudësc. Anzi adös duta la relazións ons nëus cun nòs ugíns tudëš; na gran mudazión da cò che la fòva dant y cò che la ie al di da 'ncuei.

Diserà fòrš un o l' auter: Ciuldí-pa pò na bibia per gherdëina? Tulëde la tudëša, š' i 'ntënt böl dut chis sculèjes o la taliana?

No una, no l' autra ne va. Cialëde: La dutrina, sibe ensegnëda te scòla o te n' auter luec, ie na còssa, che muessa unì de cuer y gi a cuer, na còssa, che muessa unì emplantèda tel cuer dela criatura, še 'η uel, che la pòrte fruč per chës mont y per l' auter. Y chësta ne pò gi per chëi de Gherdëina autramënter che per gherdëina, a vöster ch' i resona a cësa mè gherdëina. — No per tudësc, pervia ch' i pitli sculèjes ne 'ntënt mò nia defín 'l tudësc; no per talián, pervia che mancia la scòla taliana. — Chela trëi ëures de dutrina al' öna adròv-uη zënza, no mò che

'η muessa ensegnë talián, y a ensegnë mè a lieḡer ne ḡòva mò nia, šiche la sperienza mostra.

'Mbēn pò ie-l la miecia che ensegnonse dala dutrina per gherdēina, šiche dant, y che i sculèjes 'mpère dala dutrina per gherdēina.

Y aciò che i sculèjes pòsse 'nce lieḡer dò per gherdēina; chēl che 'l pröve i à spiegà per gherdēina, ie-l necešário che sibe 'nce 'n liber: na bibia y 'n catechismo.

Per 'ntant è-i purvà a dè òra na pitla bibia per gherdēina. Plu tèrt, fòrši te n' an̄, še Idie me dona la vita y še la bibia vēn tēuta su bēn, unirà-l 'nce òra 'n catechismo per gherdēina.

Per pudēi pò finalmentēr ruvè al fin de dè mò òra d' autra còsses per gherdēina, adúm cun amici o sēul, ulonse duč canč laurè pea cul

Ladiner-Verein

de Dispruc, per abinè adúm dut chēl che ie mò de ladín y truepa còsses, che ie böle unides desmincēdes via. A chēsta mòda unirà-l dat òra de plu còsses spiritučles y de 'nstruzión; 'nši pudóns cunservè nòs linguagio de Gherdēina y chēl che nes dēssa vöster 'l plu cēre y 'l plu sant, nòsta religión.

Davia de chēl 'l moto:

»Empèra tudēsc, no te desmincē 'l Gherdēina.«

'N liber, che trata dela val de Badia:

Dr. Alois Vittur, »Enneberg in Geschichte und Sage«, bei Karl Riedmann, Lana a. E. Preis geb. franko 8 K 30 h, = 7 Mk.

Ein neues Buch ist erschienen, das nicht bloß für die Enneberger, über deren Tal es handelt, sondern für alle Ladiner und Ladinerfreunde von Bedeutung ist. Darum soll die Aufmerksamkeit der Leser des vorliegenden Kalenders auch auf dieses Werk gelenkt und ihr Interesse dafür geweckt werden. Rezension soll hier keine geschrieben werden, das Buch ist ja schon vielerseits, immer in anerkennendem Sinne rezensiert worden.

Was hat das Buch entstehen lassen und was soll es uns wert und lieb machen? Die Liebe zur Heimat hat es geschrieben, Liebe zur Heimat spricht aus dem ganzen Buche und zieht jeden Leser, besonders jeden Ladiner wieder an.

Dr. Vittur, ein Kind des Gadertales, hat sich in seiner Eigenschaft als Arzt dortselbst der mühevollen Arbeit unterzogen, im Tale selbst alle erlangbaren Quellen zusammenzusuchen und zu einem Ganzen zu verarbeiten. Ja, mühevoll war die Arbeit, das Quellensuchen; denn Mangel an Verständnis und das bei allen Bergvölkern herrschende Mißtrauen haben dem Verfasser manches vorenthalten.

Und doch ist es ein stattlicher Band geworden, der bei der Lektüre gleich den Eindruck erweckt, daß der Verfasser sein Material wohl geprüft hat; und dieser Eindruck einer kritisch durchdachten Arbeit wird noch durch die im Anhang beigefügten Belege erhöht, die allein, mit einigen Bemerkungen untermischt, 128 Seiten ausmachen. Der übrige Text umfaßt 328; in 8 Kapiteln wird da behandelt: Die Profangeschichte von ihren in Dunkel gehüllten Anfängen bis zu unserer Zeit; die Kirchengeschichte; das Schulwesen; die Adels-

geschichte; dann ein Verzeichnis hervorragender Männer aus dem Gadertal und endlich ein kurzer Überblick über die bisher noch spärliche einheimische Literatur. 40 in den Text eingefügte Abbildungen gestalten das Buch lebendig und interessanter.[1])

Und ist das Werk inhaltlich gut, so muß auch noch der ansprechenden äußeren Ausstattung lobend gedacht werden, die dem Kommissionsverlag K. Riedmann alle Ehre macht.

Möge das Buch viele Leser finden und möge es, wie der Verfasser es wünscht, zu weiterer fruchtbringender Arbeit auf diesem Gebiete anregen. A.L.

---

[1]) Der Leser findet hier Seite 37 ein mit Erlaubnis des Verlages dem Werke entnommenes Bild der Katharina Lanz.

Vian, Gröden und die Grödner. :: ::

